EIGENDOM

DE AS 72

de AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Nr. 72, dertiende jaargang - oktober/december 1985

De AS verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle.

Jaarabonnement: f. 21,–; buiten Benelux f. 27,–.
Bestelling: door storting op giro 44 60 315 van Stg. De AS, Moerkapelle

Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postkode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.

Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.

Redaktie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.

Redaktie: Cees Bronsveld, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.

Omslagontwerp: Detlef Greinert.
Verder werkten mee: Nico Buiten, Ferd. van der Bruggen en Ineke van den Berg.

IS EIGENDOM DIEFSTAL?

Hans Ramaer

Eigendom is een juridies begrip. Hoewel de wet enkele beperkingen oplegt heeft alleen de eigenaar van een goed het recht er vrijelijk over te beschikken. Eigendom is een grondrecht in deze samenleving en de staat beschermt de eigenaar tegen elke aantasting van zijn goed door anderen.
Nu hebben anarchisten geen bezwaren tegen eigendom als die betrekkking heeft op persoonlijke bezittingen als kleding, huisraad, boeken en platen, eventueel het huis dat men bewoont, en dergelijke. Maar anders ligt het met de partikuliere

eigendom van produktiemiddelen als grond, gebouwen en machines, het thema van deze aflevering van De AS.

De meeste anarchisten zijn socialisten, voorstanders dus van een ekonomies systeem, waarin produktiemiddelen door de gemeenschap beheerd worden. Maar daarna begint de verwarring. Betekent dat socialisatiebeginsel dat anarchisten iedere vorm van partikuliere eigendom uitsluiten en slechts gemeenschappelijk eigendom aanvaarden? En wat wordt in dat geval onder gemeenschap verstaan? Is dat de gehele bevolking van een land of regio; zijn dat de producenten, allen die (kunnen) werken; of alleen degenen die tot een bepaald bedrijf of bepaalde bedrijfstak behoren? Moeten we daarom bij gemeenschappelijk beheer denken aan een federatie van bedrijfsraden, zoals de anarcho-syndikalisten propageerden, of aan een lokale gemeenschap, een kommune van producenten en konsumenten?

In zijn nog steeds leesbare uiteenzetting van de theorieën van de klassieke anarchisten konstateert Eltzbacher lakoniek dat er wat betreft het denken over de eigendom geen enkele overeenstemming bestaat. (1) Dat is weliswaar overdreven, maar het valt niet te ontkennen dat de aartsvaders van het anarchisme verschillend dachten over de eigendom, al waren ze het er allen over eens dat *monopolisties* eigendom (zowel van de staat als van het individu) uit den boze is. In deze eeuw liepen de opvattingen van anarchisten over de eigendom heel wat minder uiteen, maar daarbij valt weer op dat ze zich er zo weinig en vooral zo weinig doordacht mee bezighielden.

Dat een door sociale verplichtingen beperkte vorm van partikulier eigendom de individuele vrijheid beschermt, en daarom een bolwerk vormt tegen diktatuur en burokratie, is een opvatting die bij Godwin en Proudhon te vinden is. Maar tegelijk spraken ze zich weer uit voor gemeenschappelijk eigendom als voorwaarde om zich te kunnen bevrijden. Proudhons tijdgenoot Warren, een Amerikaanse anarchist, was van mening dat ieder over voldoende produktiemiddelen moet kunnen beschikken om zo goed mogelijk van de eigen arbeidsprestatie te profiteren.

Kropotkin heeft zich nauwelijks met de eigendomsproblematiek bezig gehouden, te druk als hij was met het vraagstuk van de distributie in een anarchistiese samenleving, waarvoor 'het nemen naar behoeften' de oplossing leek. Hij was voorstander van gemeenschappelijk eigendom van de produktiemiddelen, net als Bakoenin. Maar beiden schreven er slechts in algemene termen over en verdiepten zich niet in de mogelijkheid dat kollektief eigendom en individuele arbeidsprestatie met elkaar in botsing komen. De Bakoenist Guillaume vond het niet noodzakelijk dat alle arbeid kollektief wordt georganiseerd. Volgens hem konden de kleine ambachtslieden hun werk na een revolutie zonder meer voortzetten. (2) En die opvatting betekent stilzwijgend het aanvaarden van een bescheiden mate van partikulier eigendom.

Enkele anarchisten, als de Amerikaanse individualist Tucker, gingen een forse stap verder en aanvaardden naast (beperkt) partikulier eigendom ook het beginsel van de vrije markt, in plaats van ruilverhoudingen op basis van arbeidstijd, zoals onder meer Proudhon en Warren propageerden. Maar wat dit anarcho-individualisme wezenlijk onderscheidt van het anarcho-kapitalisme, dat momenteel vooral in de VS zijn aanhang heeft, is dat Tucker meende dat *ondanks* het voortbestaan van een marktsysteem toch 'gelijkwaardige vrijheid' voor ieder bereikt kòn worden. De libertarians of

anarcho-kapitalisten daarentegen stellen dat juist *dankzij* een door niets en niemand beperkt marktsysteem een samenleving ontstaat, waarin ieder erop vooruit gaat. (3).

Met deze opvatting staan ze lijnrecht tegenover de 20e eeuwse anarcho-socialisten, die zich zonder meer voor een kollektief eigendom van de produktiemiddelen uitspraken. (4) Het is echter kenmerkend (en dat geldt óók voor het hedendaagse anarchisme) dat er over het eigendomsvraagstuk niet of nauwelijks gediskussieeerd is, zodat de theorievorming bijna volledig is blijven stilstaan. Terwijl uitvoerig werd ingegaan op de beoogde reorganisatie van de produktie, werd de vraag of een bepaalde vorm van partikuliere eigendom misschien tot een efficiëntere produktie kan leiden, nooit gesteld. (5)

Zo zien we dat anarchisten uiteenlopend gedacht hebben over de eigendom. Er waren uitgesproken kollektivisten, die in het voetspoor van Kropotkin, meenden dat partikulier eigendom onverbiddelijk tot kapitalisme leidt. Maar anderen, met name Godwin, Proudhon en de Amerikaanse anarcho-individualisten, zijn teruggeschrokken voor een onder alle omstandigheden afwijzen van de partikuliere eigendom. Ze veronderstelden dat deze vorm van eigendom niet tot uitbuiting leidt als deze gespreid wordt over allen. In dat geval zou de partikuliere eigendom ieder individu de mogelijkheid bieden om zelfstandig te leven en vrijelijk te beschikken over zijn arbeidsprestatie. Bovendien heeft de partikuliere eigendom ook *politieke funkties*, bijv. de bescherming tegen staatsdwang, die anarchisten niet kunnen negeren. En zelfs binnen het kapitalistiese systeem kan de *ekonomiese* funktie van partikulier eigendom, benut worden voor het beïnvloeden van het beleid van de overheid en (multinationaal) bedrijfsleven.

Hoe komt het toch dat de eerste anarchisten zich veel intensiever in het eigendomvraagstuk verdiepten dan latere geestverwanten? Bij het zoeken naar een antwoord op die vraag ligt het voor de hand om er de ekonomiese en techniese ontwikkeling van de samenleving sinds het begin van de vorige eeuw bij te betrekken. In de tijd van Godwin, Proudhon, en Warren was de maatschappij nog niet geindustrialiseerd en namen kleine boeren en handwerkslieden een centrale plaats in de ekonomie in. Het is daarom niet verwonderlijk dat deze vroege anarchisten, die zich in de eerste plaats tegen het arbeidsloos inkomen keerden, naar een samenleving streefden waarin naast gemeenschappelijk eigendom ook ruimte zou moeten zijn voor partikulier eigendom van zelfstandigen. Over de preciese positie van zo'n beperkte vorm van partikulier eigendom waren ze verre van eenduidig en konsekwent, maar in ieder geval onderkenden ze dat de eigendomsproblematiek niet in een handomdraai is op te lossen, wat van latere anarchisten onmogelijk gezegd kan worden.

Rond de eeuwwisseling begon het fabriekssysteem definitief het handwerk te verdringen en daarmee raakte ook het eigendomsprobleem steeds meer uit het anarchistiese gezichtsveld. De omvangrijke hoeveelheid kapitaalsgoederen en de komplexe manier van produceren leidde tot een denken, waarin alleen maar plaats was voor kollektief eigendom en andere alternatieven voor het kapitalistiese systeem van partikuliere eigendom ontbraken.

Toch lijkt dit onvoldoende om de ontwikkeling van het anarchistiese denken over eigendom volledig te verklaren. Van invloed was stellig ook de rivaliteit tussen anarchisten en marxisten, die al van vòòr het Haagse congres van 1872 dateert. Die strijd heeft de theorievorming van beide politieke bewegingen in belangrijke mate bepaald.

Meer en meer stelden de marxisten hun eigendomstheorieën centraal,

terwijl de anarchisten zich in de loop van de tijd steeds sterker konsentreerden op hun machtstheorieën. (6) Macht raakte in het marxistiese denken ondergeschikt aan de eigendom; de anarchisten daarentegen wekten steeds vaker de indruk dat de partikuliere eigendom tegelijk met de staat zou verdwijnen en lieten de theorievorming daarover verder grotendeels voor gezien. Daarom ook is er nooit zoiets ontstaan als een libertaire politieke ekonomie, al hebben enkele anarchisten, onder wie Cornellisen, geprobeerd dat tekort op te heffen.

Voor bijna alle anarchisten geldt dat ze het vraagstuk van de eigendom niet zo zeer als een ekonomies probleem opvatten, maar veeleer als een kwestie van ethiek. Ze streefden naar een samenleving zonder loonslaverij, woeker en produktie-om-de-winst, kortom naar een rechtvaardige samenleving. En in die visie is uiteraard slechts plaats voor *'rechtvaardige'* eigendom. De befaamde paradox van Proudhon dat eigendom diefstal is, slaat dus uitsluitend op de onrechtvaardig verkregen eigendom van grootgrondbezitters, ondernemers en andere kapitalisten die hun bezit verworven hadden over de ruggen van de arbeiders en door vererving. (Bakoenin stelde dan ook voor om het erfrecht af te schaffen.)

Zoals al is opgemerkt waren vooral latere anarchisten algemeen van mening dat voor een rechtvaardige samenleving kollektief eigendom noodzakelijk is. Maar is het ondenkbaar dat er daarnaast ook partikuliere eigendom bestaat, verkregen door eigen inspanningen en niet gebruikt om anderen uit te buiten? Godwin, Proudhon, de Amerikaanse individualisten (en ook Stirner en Tolstoi) hebben die mogelijkheid niet bij voorbaat uitgesloten.

Mits er voorzien wordt in gemeenschapskontrole lijkt dit soort individueel beheerde eigendom niet in strijd met wat anarchisten steeds als 'rechtvaardig' gepropageerd hebben. Daarom lijkt het zinvol dat anarchisten de theorievorming over de eigendom weer oppakken en er onder meer de ideeën van de Amerikaanse anarcho-individualisten bij betrekken. (7) Of zoals de Italiaanse anarchist Baldelli schreef: "Het ekonomies stelsel dat voor anarchisten aanvaardbaar is, is vrij van dwang; zijn naam en preciese werking is van sekundair belang. Ekonomie die ondergeschikt is aan ethiek en niet door macht wordt gekontroleerd - dat is het anarchistiese recept". (8)

NOTEN

(1) P. Eltzbacher, Der Anarchismus. Berlin 1900, p. 252 (herdr. 1977). (2) J. Guillaume, The organization of production (1876), in: G; Woodcock, The anarchist reader. Fontana 1977, pp 332-334. (3) Zie D. Miller, Anarchism. London 1984, pp 30-44. (4) Kenmerkend is A. Berkman, What is communist anarchism? (1929). Een nieuwe Nederlandse vertaling verscheen in 1980 bij Spreeuw, Utrecht onder de titel ABC van het anarchisme. (5) Zie bijv. de diskussie binnen de Spaanse CNT in de jaren dertig, zoals die te vinden is in onder meer: Oekonomie und Revolution. Texte von Diego Abad de Santillán & Juan Pieró. Berlin 1975. (6) Zie daarover D. Pels, Marxisme versus anarchisme. Een kwestie van intellektuele rivaliteit, in:Cahiers voor politieke en sociale wetenschappen nr.3, (1982) pp 52-70. (7) Vgl.Ineke van den Berg, Nozick en het anarchisme. Nijmegen 1984 (doktoraal-skriptie), p. 56. (8) G.Baldelli, Social anarchism. London 1971, p. 21.

EIGENDOMSTHEORIEëN VAN 19 EEUWSE ANARCHISTEN

Ferd. van der Bruggen

De klassieke anarchistiese denkers wezen de privé-eigendom in beginsel af. Niet voor niets is de meest bekende uitspraak van Proudhon "eigendom is diefstal". Maar, waartegenover stonden Proudhon, Bakoenin en Kropotkin eigenlijk zo negatief? Wat verstonden zij precies onder "eigendom"? Waarop baseerden zij hun afwijzing en waren die gronden bij allen dezelfde? Hoe pasten deze afwijzing en theoretiese grondslag ervan in het geheel van hun opvattingen?

Deze vragen vormen het onderwerp van dit artikel, waarbij i.v.m. de beschikbare ruimte één fundamentele vraag onbesproken blijft: in hoeverre en waarom hebben deze anarchisten, die zich allen baseerden op de toenmalige evolutietheorieën, zich juist op dit gebied van de toepassing van die theorieën afgewend? Immers als men zich, zoals vooral Kropotkin, op het standpunt stelt, dat de in de mens aangeboren (= in de evolutie verkregen) gedragspatronen juist in een gezagsloze gemeenschap tot volle ontwikkeling kunnen komen, waarom geldt dat dan niet of in mindere mate voor de natuurlijke toeëigenings- en bezitsbeschermingsdrang, die voor dieren en mensen kenmerkend is?
De toeëigening van voedsel, de verdediging van het eigen territorium, de noodzaak van onderdak zouden kunnen worden aangevoerd als argumenten ten gunste van een zich in vrijheid ontplooiende bezitsdrang. Deze vraagstelling zou ons te ver voeren en blijft dus vrijwel onbesproken.
Heeft de afkeer van privé-eigendom alleen betrekking op de eigendom van produktiemiddelen? Of komt de afwijzende houding voort uit een vroegere traditie, die in anarchistiese kringen is voortgezet en uitgewerkt?
We willen dit alles nader bezien. Daarbij stellen we Proudhon en zijn opvattingen centraal, en wel omdat hij het vraagstuk als een der eersten expliciet heeft aangepakt en een grote invloed op andere anarchisten heeft gehad.
Er is een opmerkelijk, bijna traditioneel verband tussen enerzijds anarchistiese opvattingen en experimenten en anderzijds ideeën over afwijzing van privébezit en eigendom.
Bij nader bezien blijkt deze afwijzing op heel verschillende grondgedachten te berusten.
Lao Tse, de eerste verdediger van volledige vrijheid, veroordeelde eigendom en bezit, omdat deze de vrije, wijze mens toch weer zouden binden. De Griekse wijsgerige school van de Cynici stelde, dat het door hen voorgestane absoluut-natuurlijke leven zowel komplete vrijheid als bezitloosheid moest inhouden. In de vroege 13e eeuw zijn het de volgelingen van Amalrik van Bena, die anarchistiese en kommunistiese gedachten met elkaar verbinden op theologiese gronden.1.
Radikale Wederdopers (midden 16e eeuw) wilden terug naar de puurheid van de eerste tijden van het christendom. Vanuit deze inspiratie kwamen zij in opstand zowel tegen iedere vorm van gezag alsook van privé bezit. Na de burgeroorlog in Engeland. rond 1650, kwamen de Diggers als radikale tak van politiek hervormingsgezinden tot libertaire experimenten. Hun motieven waren evenwel vooral sociaal-ekonomies. Hoe verschillend de inspiratiebronnen voor het onttrekken van goederen aan de privé-eigendom ook waren, er bestond in de ideeën en experimenten onmiskenbaar een traditio-

neel verband tussen vrijheidsdenken en afwijzen van eigendom en bezit.

VERLICHTING

In het tijdperk van de verlichting, de laatste afrekening met de feodale verhoudingen, werd de strijd voor individuele en politieke vrijheid óók een strijd van de burgerij tegen feodaal ingrijpen in de eigendomsverhoudingen. De burgers willen absoluut kunnen heersen over hun eigendommen, zonder dat vorsten, adel en hoogwaardigheidsbekleders deze rechten met een beroep op privilèges en tradities zouden kunnen beperken.
Ook de grote wijsgeren, die de basis legden voor de theoretiese fundering van de vrijheidsrechten, zoals Locke en Kant, wijzen de onaantastbaarheid van de privé-eigendom aan als grondslag van de vrijheidsrechten. Vooral moet Hegel worden genoemd, omdat deze het eigendomsrecht afleidde uit het vrijheids- en het persoonsbegrip. (Proudhon en Bakoenin bestudeerden Hegel intensief; het is daarom vreemd, dat zij in hun geschriften niet hierover met hun leermeester in debat gaan).
De heersende mening vóór en tijdens de Franse revolutie was dus sterk positief t.o.v. bescherming en versterking van de eigendom. In artikel 17 van de *Déclaration de l'homme et du citoyen* wordt dan ook over eigendom gesproken als "een onschendbaar en heilig recht". Bij de leiders van de Franse revolutie (anderen dan het volk!) treffen we dan ook wél welgestelden aan, maar geen anarchisten en maar zeer weinigen, die - zoals Babeuf en Buonarotti - zich radikaal tegen de onaantastbaarheid van de eigendomsrechten keren.
De Saint-Simon (1760 - 1825) en Fourier (1772 - 1837) hebben de ideeën van Proudhon sterk beïnvloed. In de Saint-Simon omtmoette Proudhon een wat oudere socialist, die opkwam voor de rechten en de invloed van de werkende klassen, voor maatschappijhervorming en tegen de absolute eigendom (bijv. het erfrecht), omdat deze altijd in gaat tegen de belangen van de arbeiders. Bij Fourier inspireerden hem het vrijheidsideaal en de sociaal-ekonomiese aanpak, maar mogelijk nog meer de durf van diens gedachten en de gewaagdheid van zijn publikaties. In de phalanstères, autarkiese leefgemeenschappen van vrijen en gelijken, die zowel producenten als konsumenten zijn, wier produktiemiddelen gemeenschappelijk zijn, vindt Proudhon veel van eigen idealen. Afwijzend stond de burger in Proudhon tegenover Fouriers vrijzinnige theorieën over huwelijk en gezinsvorming; de anarchist in Proudhon verwierp uiteraard het staatssocialisme en het hernieuwd christendom van de Saint Simon.
Voorzover bekend heeft Godwin (1756 - 1836) geen ideeën overgedragen op Proudhon. Als laatstgenoemde kennis zou hebben genomen van diens hoofdwerk *Political Justice*, zou het rationalistiese en utilitaristiese in Godwins redeneringen hem waarschijnlijk niet hebben aangesproken. In dit geschrift wordt in een apart, tamelijk van het overige werk losstaand, hoofdstuk over eigendom gesproken. Godwin verdeelt "eigendom" in drie soorten: (a) gebruiksrecht; iemands recht op goederen, waaraan deze meer genot en nut ontleent dan wanneer een ander ze zou hebben bezeten; (b) minder fundamenteel is het recht op het resultaat van eigen arbeid, óók voor het deel, dat niet aan de bezitter kan worden toegerekend; de maker is eigenlijk alleen maar de beheerder van deze goederen en staat onder algemeen publiek toezicht (dat bij Godwin in vele opzichten een belangrijke rol speelt);(c) inbezitname van het resultaat van andermans arbeid; de bezitters baden hierdoor in weelde en de arbeiders bleven arm.
Het gebruiksrecht beperkt Godwin nog

in sociaal opzicht: als iemand iets geniet, terwijl zoiets voor anderen helemaal niet beschikbaar is, is deze situatie strijdig met de juiste spreiding van geluk en genot over allen. De ongelijkheden en ook de ongelijkheden door inbezitname moeten door redelijke diskussies (ook weer een sleutelbegrip van Godwin) worden bestreden. Het a-sociale eigendom leidt tot onderdrukking en fraude, anderzijds tot serviliteit en afgunst. Alle eigendom moet dus worden beperkt uit sociale overwegingen.
Het lijkt voor de hand te liggen ook Stirners *Der Einzige und sein Eigentum* (1845) in deze beschouwing te betrekken, want zelfs in de titel wordt over de eigendom gerept. Dat is niet het geval. Vooreerst omdat Stirner geen invloed had op Proudhon en maar heel weinig op andere anarchistiese denkers (Bakoenin heeft hem éénmaal ontmoet, maar hun ideeën stonden te ver uiteen; Kropotkin vond Stirners gedachten een "ordinair individualisme"). Belangrijker reden om aan Stirner voorbij te gaan ligt in de onduidelijkheid, wat hij met "Eigentum" bedoelt. Slechts een enkele maal gaat het om het gebruikelijke begrip, nl. wanneer Stirner de bevoegdheid tot eigendom laat samenvallen met de macht tot toe-eigening van een goed en de bescherming daarvan. Verder is het woordgebruik in duister gehuld, zoals zovele bladzijden van zijn geschrift. Een citaat: "Mijn macht is mijn Eigendom, mijn Macht geeft mij Eigendom; mijn Macht ben ik zelf en ben daardoor mijn Eigendom".
Uitgaande van dit laatste heb ik de neiging de eigendom in de titel te begrijpen als "persoonlijke identiteit". Cattepoel (1) meent, dat Stirner in de Einzige (ook een duister begrip bij Stirner) het zò-zijn en het zò-behoren-te-zijn laat samenvallen; daardoor is het individu zijn eigen eigendom.

PARADOX

Vrijwel allen, die over Proudhon schrijven, noemen hem "de man van de Paradox". Men bedoelt, dat Proudhons meest bekende uitspraken, zoals "Eigendom is diefstal" en "God is het kwaad" paradoxen zijn, omdat zij een provocerende stelling d.m.v. een tegenstrijdigheid kort en bondig poneren. Ik wil de benaming uitbreiden tot het hele werk van Proudhon. Zijn boeiende, gemakkelijk geschreven en even gemakkelijk leesbare teksten staan vol tegenspraken (waar je door de vlotte stijl gemakkelijk overheen leest).
Nemen we een bladzijde uit zijn van 1848 daterende *Revolutionair Program*, namelijk daar waar hij een aanloop neemt op zijn afwijzing van de geldcirkulatie en zijn voorstel voor een ruilbank uiteen te zetten (2). Proudhon begint zijn lezers te prikkelen door zijn uitspraak "Eigendom is diefstal" te herhalen en er zich volledig achter te stellen (3). In dezelfde alinea noemt hij zich een tegenstander van *kollektief goederenbezit*, maar hij schrijft ook, dat voor de bevrijding van het proletariaat ontkenning van de eigendom noodzakelijk is. Op dezelfde bladzijde verklaart hij dan geen andere principes te hebben dan die van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (1789), gebaseerd op vrijheid, gelijkheid, veiligheid en eigendom. Hij zegt dan aan de hand van de Déclaration eigendom te definiëren als iemands recht over zijn inkomen, de opbrengst van arbeid en vlijt, vrijelijk te beschikken. Ik laat buiten beschouwing, dat de Déclaration deze definitie niet bevat, want het gaat mij nu erom, dat Proudhon binnen enkele alinea's eigendom volkomen afwijst en anderzijds opkomt voor het eigendomsbegrip van de Déclaration.
Hij noemt in het Program van 1848

de vrijheid als de basis van al zijn beschouwingen en schrijft vervolgens de eigendom te zien als zijn principe "voorzover deze rechtmatig uit deze vrijheid wordt afgeleid". Jammer genoeg werkt hij deze duistere bijzin niet uit! In de inleiding van de statuten van de Banque du Peuple zegt Proudhon, dat hij "er nooit aan heeft gedacht de legimiteit van verkregen bezit te bestrijden, bezwaar in te brengen tegen vrije en geregelde verwerving van eigendom door koop en ruil". Bezits- en eigendomsverwerving moeten uit naam van de vrijheid mogelijk blijven, alsdus Proudhon.

Deze uitlatingen, die positief staan t.o.v. eigendom, kunnen met verscheidene andere, ook uit later werk, zoals *De la Justice* (1858), nog worden uitgebreid; daarbij valt de verdediging van het erfrecht (ook bij testament) op als kenmerkend voor de Franse burger, die Proudhon ondanks alles óók was.

Daartegenover kunnen we een drietal redeneringen van hem plaatsen, waarin hij tot een tegenovergestelde konklusie komt.

De eerste (in chronologiese volgorde) stamt uit *Qu'est-ce que la propriété?* In de loop van zijn betoog gaat Proudhon na, welke vormen van diefstal er zijn. Na de vormen met gebruik van geweld (roof, inbraak) en list (fraude) komt hij bij enkele bijzondere vormen: spel en loterij, woeker, grondrente, huur, grote handelswinst, ontvangst van hoge beloning. Hij heeft laatstgenoemde vormen van "diefstal" niet onder de noemer van "arbeidsloos inkomen" geplaatst; hij noemt ze "diefstal in verbinding met talent, arbeid en bezit". Zo veroordeelt hij eigenlijk het arbeidsloos inkomen. Deze mening is te verdedigen, omdat Proudhon enkele jaren later in zijn *Contradictions economiques* (1846) de arbeid(stijd) als basis neemt voor de toedeling van de geproduceerde goederen. Door de formidabele uitbreiding van het begrip "diefstal" tot ver buiten de grenzen van het taalgebruik komt hij tot de bekende paradox, dat eigendom diefstal is, "want zij is wederrechtelijk en exploitatie van de zwakken door de sterken".

Een andere redenering kontra de eigendom treffen we aan in de *Confessions d'un Révolutionaire* (1849). Deze gaat uit van de volgende definitie van eigendom: de absolute en onverantwoordelijke (irresponsable) heerschappij van een mens over zijn goederen, het recht van gebruik en misbruik. Proudhon vindt de bevoegdheid tot misbruik het meest wezenlijke element van de omschrijving; hij noemt deze zelfs "het meest heilige in de eigendom". Daardoor is eigendom in wezen gelijk aan misbruik en dus te verwerpen.

De zwakke punten in deze redeneringen zijn duidelijk. Het begrip "onverantwoordelijk" wordt in de definitie ingevoerd alsof men geen paal en perk zou kunnen stellen aan mogelijkheden van misbruik en de eigenaar niet ter verantwoording zou kunnen roepen (vlg. Godwin). Voorts de suggestie, dat de bevoegdheid van eigendom op zich al onverantwoordelijk zou zijn.

Ook worden "bevoegdheid tot misbruik" en "misbruik" gelijkgesteld, alsof er tussen de begrippen "bevoegdheid" en "misbruik" niet een paradoxale tegenstrijdigheid bestaat.

De derde redenering staat ook in de *Confessions:* de enige binding, die een mens kan/mag hebben, is de binding, die voortvloeit uit vrijwillig met andere mensen gesloten overeenkomsten. Uit het begrip "gerechtigheid" leidt Proudhon dan af dat er slechts één enkele algemene rechtsnorm geldt, nl. eenmaal gesloten overeenkomsten moeten worden nagekomen. De enige rechtsbanden, die hij wil erkennen, zijn dus de door overeenkomsten bepaalde banden tussen personen. Eigendom is echter een rechtsband tussen een persoon en een zaak. Deze ontstaat niet door overeenkomsten, maar door toepassing van staatswetten, die Prou-

dhon weigert te aksepteren. Daarom is eigendom dan ook niet rechtvaardig.

VRIJHEID

Proudhon wijst dus op basis van begrippenanalyses de eigendom af, soms zeer fel, zoals "eigendom is de zelfmoord van de samenleving". Anderzijds verdedigt hij eigendom en verklaart deze tot basis van zijn Banque du Peuple. Hoe is deze tegenspraak te verklaren?
Een oplossing is te vinden in de *Contradictions* (deel 2) "Eens zal de getransformeerde eigendom een positieve, komplete, sociale en ware idee zijn; een nieuwe eigendom zal de plaats van de oude innemen ...". Proudhon onderscheidt dus een, verwerpelijke, oude vorm van eigendom en een, nastrevenswaardige, nieuwe. De rechtvaardigheid eist, dat deze nieuwe vorm wordt ingevoerd.
In zijn vroegere geschriften beschouwt Proudhon de begrippen eigendom en vrijheid in elkaars samenhang. In *Propriété* grondt hij deze samenhang op het feit dat eigendom absoluut, exklusief t.o.v. anderen is, en daardoor despoties en onderdrukkend. Bij gebruik van eigendom kijkt de eigenaar niet naar de waarden, die een ander verdedigt. Hij zegt dan, dat "individueel bezit voorwaarde voor sociaal leven is, maar eigendom de dood ervan betekent". Voor Proudhon is dus het nieuwe begrip "eigendom" gelijk aan "individueel bezit", welke woordkeus we eveneens aantreffen, wanneer hij het heeft over de verdeling van geproduceerde goederen.
De derde redenering van Proudhon tot afwijzing van eigendom "in oude zin" doortrekkend, mogen we veronderstellen, dat de nieuwe eigendom afhankelijk zal zijn van overeenkomsten tussen gemeenschapsgenoten. En inderdaad zien we die overeenkomsten opduiken, wanneer hij beschrijft, hoe in een anarchistiese maatschappij de door allen geproduceerde goederen zullen worden verdeeld.
Ieder brengt zijn arbeidskapaciteit in t.b.v. allen en ieder krijgt een aandeel in het totaal van de opbrengsten. Proudhon zegt steeds, dat de toedeling van het aandeel geschiedt naar de prestatie, die men leverde, afgemeten naar de in de arbeid geïnvesteerde tijd. Toedeling van het aandeel is daarom ruil van arbeidstijd. Deze doorlopende en algemene ruilverhouding van de producenten t.o.v. elkaar is de basis van het mutualisme, zoals de opvattingen van Proudhon worden genoemd.
Om winst te voorkomen moeten goederen tegen elkaar worden geruild. Dit bouwwerk van toedeling en ruiling is gevestigd op de grondslag van de gerechtigheid. In *De la Justice* (1858) noemt Proudhon de gerechtigheid - anders dan in vroeger werk, toen vrijheid het hoogste kriterium was - de hoogste wet. Hij definieert dan gerechtigheid literair fraai als "de spontaan gevoelde en wederkerig verzekerde achting van de menselijke waardigheid, in welke persoon of onder welke omstandigheden ze ook op het spel staat en aan welk gevaar ons haar verdediging ook blootstelt".
De lange bijzin verduidelijkt niets, dus laten we die even buiten beschouwing. De resterende omschrijving zet de gerechtigheid op die basis van wederkerige (h)erkenning van het gelijk-menselijke in ieder van ons, die wij nu als basis van de mensenrechten-idee zien: gelijkwaardigheid, relatieve gelijkheid en vandaar onderling respekt.
Het voorgaande samenvattend staat Proudhon afwijzend t.o.v. eigendom als absoluut recht, zoals dat in zijn tijd gebruikelijk was en beroept hij zich daarbij aanvankelijk op de vrijheid. Later onderscheidt hij een nieuwe eigendom: het individuele bezit door toedeling bij overeenkomst. Deze sociaal ontstane en beperkte bevoegdheid vindt haar grond in de gerechtigheid, die op haar beurt stoelt op

de gelijk(waardig)heid.
Nog een uitwerking van zijn uitgangspunten is dat de produktie-middelen, die zelf ook weer zijn geproduceerd, toekomen aan de gemeenschap van de producenten, dus aan de arbeiders. Zij zijn in handen van degenen, die ermee moeten werken. Ook al blijft Proudhon nogal vaag over de formele status van de kapitaalgoederen, het beheer en de organisatie van het gebruik ervan, ligt hier de basis van anarcho-syndikalisme. Duister blijft Proudhon echter over eigendom en gebruik van grond. Zowel individueel als kollektief eigendom wijst hij af; soms verkettert hij de grondrente, dan weer verdedigt hij deze!
De invloed van de "man van de paradoxen" was groot. Juist door zijn boeiende schrijfstijl, de pakkende voordracht van zijn ideeën, de ruimte die deze laten voor eigen invulling door de lezer(s) is velen de weg naar socialisme en anarchisme gewezen. Ook Karl Marx heeft veel van hem geleerd. Meer nog was dit het geval bij de Communards van Parijs (1871), bij zijn vriend Bakoenin en bij Kropotkin, die zelf vertelt door een boek van Proudhon tot het (vrije)socialisme te zijn gebracht.
Opvallend is, dat zij en andere anarchisten van de 19e eeuw minder aandacht hebben gegeven aan het eigendomsvraagstuk dan Proudhon. Zij hebben voortgebouwd op zijn ideeën, maar een doordenken van de hele materie schijnt door hen als overbodig te zijn gevoeld. Het kollektief (arbeiders-)bezit van kapitaalgoederen en grond was algemeen het uitgangspunt in socialistiese kringen, zowel de libertaire als de marxistiese. Daarbij komt nog, dat mannen als Bakoenin en Malatesta tezeer waren verwikkeld in hun strijd tegen de "macht" dan dat zij nog energie konden vrijmaken voor theorievorming over een dergelijk gepasseerd station. Voor Kropotkin, wiens belangrijkste studies in andere richting gingen, was niet zozeer de eigendom een probleem (omdat hij die zonder meer afwees) als wel de distributie van goederen.
Landauer en Pelloutier schreven en handelden meer over praktiese problemen in de strijd tegen de kapitalistiese staat door resp. het opzetten van konsumptie-koöperaties en de ontwikkeling van de syndikalistiese produktie-organisaties. Voor al deze denkers/schrijvers/aktivisten is de afwijzing van privé-eigendom, zeker van kapitaalgoederen, ook te meer gemeengoed, omdat zij - sterker dan de steeds toch individualisties denkende Proudhon - uitgaan van de mens, die voor humaniteit en voor zijn ontwikkeling aangewezen is op sociale verbanden: de natuur van de mens" is bij hen sterker sociaal gericht dan bij Proudhon.

ERFRECHT

Had Proudhon een tamelijk vaag idee over de biologiese en menselijke evolutie, voor Bakoenin (1814-1876) is de evolutie "uit het dierlijk bestaan naar een volkomener menselijk bestaan" een uitgangspunt van denken. Zowel in het Voorstel aan het organisatiekomitee van de *Liga voor Vrede en Vrijheid* (1868) als vooral in zijn *God en de Staat* (1882) beschrijft hij de staat, het recht en de eigendom als histories voorbijgaande instituties, overgangsvormen van en in de samenleving. Godsdienst beschouwt Bakoenin reeds als volledig achterhaald, zij het nog kwalijk doorwerkend in de genoemde instituties. Het wetten-recht zal verdwijnen als zijnde een lage trap van de maatschappelijke ontwikkeling, maar het "recht" in, dialektiese, hogere zin van vrije sociale organisatie van de onderlinge verhoudingen zal blijven bestaan, alsdus Bakoenin.
De staat, eens ontstaan uit religieus bijgeloof, zal (naar Bakoenin aanneemt) spoedig verdwijnen, maar het sociaal samenleven in vrije federatieve

verbanden zal dan zijn kansen krijgen. De eigendom in de vorm van de onbeperkte privé-bevoegdheid zal tezamen met de staat worden weggevaagd, want "eigendom is tegelijk gevolg én natuurlijke grondslag van de staat". Grond (als "natuurlijke rijkdom") en de produktiemiddelen worden gemeenschappelijk bezit, in beheer en ten dienste van landbouw- en industrie-verenigingen, en uiteraard niet - zoals Marx wilde - in eigendom van de staat. Bakoenin aksepteert wel een privé-bezit van konsumptiegoederen: evenals bij Proudhon worden de geproduceerde goederen verdeeld naar geïnvesteerde arbeidstijd. Het kan dus zijn, dat iemand door extra energie in de arbeid te steken, dan wel door spaarzaamheid in het verbruik, na enige tijd meer konsumptiegoederen heeft dan een ander.
In afwijking van Proudhon bepleit Bakoenin echter het afschaffen van het erfrecht, omdat hij van mening is, dat in een socialistiese maatschappij ieder mens met gelijke kansen moet beginnen. De erfenissen vallen alle in een "opvoedingsfonds", waaruit jeugd- en volwassenenonderwijs worden gefinancierd. Bakoenin noemt zijn opvattingen zelf kollektivisme, dat hij scherp afzet tegen het kommunisme, dat volgens hem een vorm van staatssocialisme is, dus in wezen en uitwerking onvrij.
Voor Kropotkin (1842-1921), wiens aktiviteiten als denker rond veertig jaar na die van Proudhon en Bakoenin liggen, en die ook de latere diskussies in socialistiese kring over eigendom kon volgen, was de veroordeling van privé-eigendom, zeker van de produktiemiddelen, een vanzelfsprekendheid. Zoals met veel elementen in zijn denken ging Kropotkin hierbij aanzienlijk verder dan zijn voorgangers. Hij kon immers op hun schouders gaan staan en daardoor - alsmede door de "nieuwe" inzichten van de tweede helft van de 19e eeuw - konsekwenter en verder kijken. Zo'n inzicht, dat Kropotkin inspireerde, was het evolutionisme, waarvan hij vooral de sociaal-darwinistiese (we zouden nú zeggen: de sociobiologiese) meningen als fundament van zijn denken nam.
Kropotkin werd de pleitbezorger van "het sociale" in de mens, dat hij - anders dan Proudhon en duidelijker dan Bakoenin - als een natuurlijke verworvenheid en een fundamentele eigenschap van de mens zag. Deze menselijke solidariteit is zo'n basisprincipe, dat hij in *La Conquête du Pain* (1892) "bezit van alles door allen" als enig juiste uitgangspunt neemt. Alle kultuurgoederen zijn geproduceerd door de vorige én de huidige generaties. Ieders aandeel bij het produktieproces is achteraf dus niet vast te stellen, want teveel mensen van teveel generaties hebben meegewerkt aan het verkrijgen van grondstoffen, het uitvinden en vervaardigen van de werktuigen en machines, en uiteindelijk aan het arbeidsproces dat tot eindprodukt leidt. Er kan dus ook nooit een koppeling worden gelegd tussen iemands arbeid en diens beloning. Kropotkin splitst dus arbeid (dat ieder naar kapaciteiten verricht) en inkomen (4), dat door de kommune naar ieders behoeften wordt verstrekt. Alleen gebruiks- en verbruiksgoederen komen voor de "distributie naar behoeften" in aanmerking. Daardoor zal ook niemand een vermogen, dus eigendom, kunnen vormen. Proudhons mutualisme en Bakoenins kollektivisme worden op dit onderdeel dus overstegen.
In *La Conquête du Pain* treffen we nog twee aanvullende overwegingen aan. Allereerst: de mogelijkheid van extra privé-eigendom, zoals Bakoenin die door een goederendistributie op basis van arbeidstijd als mogelijkheid erkende, zal een ongezonde drang naar goederenverwerving in de hand werken, want zo ontstaat de mentaliteit om met een meetlatje te bekijken of je niets te kort komt. Vervolgens: de

overweging, dat de medemenselijke solidariteit een zo sterk en ingeboren deel van de menselijke identiteit is, dat deze geen afgescheiden privé-eigendom toelaat. Kropotkin noemt eigendom tegen deze achtergrond rondweg "afschuwelijk". Een mooie gedachte, maar als argument niet steekhoudend, al was het alleen al, omdat - zoals Kropotkin zelf in een ander geschrift erkent - niet alle mensen over eenzelfde krachtige gemeenschapszin beschikken!

In *Fields, Factories and Workshops* (1899) vinden we een prakties argument tegen privé-eigendom. Om uitbuiting van de arbeiders te voorkomen moeten de produktiemiddelen in handen van de gemeenschap zijn, dát is zonneklaar. Er zijn echter geen grenzen te trekken tussen produktiemiddelen en konsumptiegoederen, want een kamer, woning. voeding en kleding zijn zeker konsumptiegoederen, maar vanuit een ander standpunt gezien, nl. als werkkamer, winkel, reproduktie van arbeidskracht en arbeidskleding zijn ze produktiemiddel. Het onderscheid gaat niet op en het is dus konsekwent alle privé-eigendom af te schaffen.

Voor Kropotkin is het vraagstuk van de eigendom daarom snel afgedaan. Het heeft plaats gemaakt voor het probleem van de distributie van geproduceerde goederen, waarbij Kropotkin uitgaat van de behoeften van de konsument en niet, zoals Proudhon en Bakoenin van de aktiviteiten van de producent.

ONTWIKKELING

Evenals Bakoenin zag Kropotkin zowel staat als eigendom als achterhaald in de maatschappijontwikkeling. Deze ontwikkeling is onafwendbaar, maar door menselijk toedoen te versnellen en nader in te vullen. Omdat Kropotkin de revolutie ziet als een door menselijk toedoen versnelde evolutie, zijn de plaatsen in zijn werk, waar hij verbanden legt tussen revolutie en eigendom, interessant. Twee citaten uit artikelen, opgenomen in *Paroles d'un Révolté* (1885): "Revolutie is de inbezitname door het volk van alle maatschappelijke rijkdom" en "De ekonomiese verandering, die uit de sociale revolutie zal voortvloeien, is zo groot en diepgaand, dat alle op handel en bezit gebaseerde relaties volkomen worden gewijzigd." M.a.w. alle eigendom wordt gesocialiseerd, waarbij niets wordt uitgezonderd. In een ander geschift noemt hij dé grote zwakte van de Commune van Parijs in 1871, dat de Communards niet onmiddelijk zijn overgegaan tot socialisering van alle bezit in Parijs.

Onduidelijk heeft hij zijn stellingen echter weer gemaakt in het latere *La Conquête du Pain*. Daar spreekt hij over de onteigening tijdens de revolutie: niemand mag meer worden beroofd van persoonlijke konsumptiegoederen, ook niet van kapitaalgoederen, voorzover deze geen mogelijkheid tot uitbuiting geven; alleen geakkumuleerde rijkdom aan produktiemiddelen moet in beslag worden genomen.

Niet alleen voert Kropotkin hier toch weer het in hetzelfde boek ontkende onderscheid tussen konsumptiegoederen en produktiemiddelen in, hij staat ook toe, dat iemand meer konsumptiegoederen heeft dan zij/hij voor behoeftenbevrediging nodig heeft. Hij veronderstelt klaarblijkelijk dat er kapitaalgoederen kunnen zijn, die niet tot uitbuiting kunnen leiden. Vermoedelijk heeft Kropotkin hier een steek in zijn betoog laten vallen, omdat hij terugschrok voor een totale onteigening bij revolutie, omdat deze zeker een geweldseskalatie zou oproepen. En daarvoor was hij te vreedzaam.

We zien in de theorieën van Proudhon, Bakoenin en Kropotkin een zich geleidelijk ontwikkelend gedachtengoed, waarbij de privé-eigendom in steeds groter omvang en steeds beslister wordt afgewezen. De overwegingen

hiertoe zijn verschillend en niet altijd even steekhoudend.
De basis van deze afwijzing van de eigendom ligt evenals het fundament van het streven naar bevrijding van alle autoriteit in de overtuiging van de gelijkwaardigheid van de mensen, in het respekt voor de unieke persoonlijkheid, in de natuurlijke solidariteit. Verschillen in eigendom zijn ook verschillen in macht en leiden dus tot principiële ongelijkheden.
Hoewel ieder van de drie klassieke anarchisten zichzelf af en toe tegenspreekt, gaat er toch van hun stellingnamen overtuiging uit. De tegenspraak in hun geschriften is waarschijnlijk grotendeels toe te schrijven aan de omstandigheid, dat zij niet in een rustige studeerkamer wetenschappelijke verhandelingen konden opstellen, maar als revolutionaire aktivisten politieke artikelen en pamfletten schreven.
Hebben zij vergeefs gedacht en geschreven? We leven immers nog steeds in een (post- of neo-) kapitalistiese maatschappij, maar we zien anderzijds tegelijk dat de eigendom zijn absolute karakter heeft verloren. De wetten, die volgens Kropotkin alleen maar waren geschreven om de eigendom te beschermen, en de rechtspraak, die volgens hem betrekking heeft op de onderlinge strijd van rovers, over wie de buit in eigendom mag hebben, die wetten en rechtspraak beperken nu soms wél de bevoegdheden van de eigenaar. Er zijn dus wat wijzigingen gekomen in de eigendomsverhoudingen. Maar deze zijn miniem in verhouding tot wat de 19e-eeuwse anarchisten voor ogen stond.

NOTEN
(1) J. Cattepoel, Anarchismus, Rechts- und Staatsphilosophische Prinzipien. München 1973; (2) P.J. Proudhon, Ausgewählte Texte (Hrgb. Thilo Ramm). Stuttgart 1963, pp. 120-155; (3) Qu'est-ce que la propiété? (Wat is de eigendom?) verscheen in 1840. (4) Vgl. mijn artikel over arbeid en arbeidsehtos bij Kropotkin in De AS 67 (1984).

NOGMAALS DE AS 71

In de vorige aflevering van De As, gewijd aan kunst en kultuur, zijn helaas nogal wat vervelende fouten geslopen. Hoewel de oplettende lezer de strekking van het betoog begrepen zal hebben, zette Cees Bronsveld de staatskunst tegenover de straatkultuur. Dat moet bovendien de titel zijn van zijn artikel. Ook is het op p.3 genoemde artikel over popmuziek (punk) geschreven door Jaap van der Laan, zoals in de inhoudsopgave staat vermeld. Tenslotte is op p. 34 een onvolledig adres van uitgeverij De Haktol vermeld; dit moet zijn: postbus 1252, Nijmegen.

AMERIKAANSE INDIVIDUALISTEN EN DE EIGENDOM

Ineke van den Berg

In dit artikel wil ik de individualisties-anarchistiese visie op eigendom belichten, zoals deze in het vroeg19-eeuwse Noord-Amerika is ontwikkeld door Josiah Warren (1798-1874). Opvallend aan deze visie is dat zij radikaal tegengesteld is aan de opvattingen van het "gangbare" (1) anarchisme. Om de anarchistiese inslag van de individualistiese traditie te onderstrepen wil ik tevens enkele woorden wijden aan een moderne Amerikaanse variant op dit anarchisme, te weten het anarcho-kapitalisme.

Voorafgaand aan mijn uiteenzetting wil ik eerst een snelle blik werpen op de achtergronden van de individualisties-anarchistiese traditie. Binnen het Amerikaanse anarchisme kunnen twee tradities onderscheiden worden, die vrijwel onafhankelijk van elkaar ontstonden: het "native anarchism", een inheems anarchisme, dat zich na 1800 begon te ontwikkelen, en het "immigrant anarchism", dat na 1870 werd geïntroduceerd door vooral Duitse en Oosteuropese immigranten, waaronder Emma Goldman en Alexander Berkman. De "natives", dat wil zeggen degenen die al generaties lang in Amerika woonden, brachten het individualistiese anarchisme tot ontwikkeling. De anarchistiese immigranten waren aanhangers van het kommunistiese anarchisme.

De bekendste figuren uit de groep individualistiese anarchisten zijn, naast Warren, Lysander Spooner, Stephen Pearl Andrews, William B. Greene, Ezra Heywood en Benjamin R. Tucker. Hoewel Warren de voornaamste ideeenleverancier is geweest werden zijn opvattingen pas op grotere schaal bekend bij monde van met name Andrews en Tucker.

De individualisties-anarchistiese traditie is vrijwel geheel gestoeld op ideeën en praktijken van Amerikaanse bodem, met de *Declaration of Independence* als oorspronkelijk richtsnoer. Uiteraard zijn Europese invloeden hierbij niet weg te denken, maar een aanzienlijk deel daarvan raakte al in een min of meer veramerikaniseerde vorm bekend, of diende slechts als aanzet voor geheel nieuwe, inheemse ontwikkelingen.

Om een indruk te krijgen van het klimaat waarin Warren gevormd werd stelle men zich het Amerika voor aan het eind van de 18e, begin 19e eeuw, voor tallozen het land met de onbegrensde mogelijkheden: stromen landverhuizers die in Amerika een beter leven willen opbouwen, waaronder Europese radikalen die er een toleranter klimaat hopen aan te treffen waarbinnen ze hun streven naar een betere maatschappij kunnen voortzetten.

Aan idealen geen gebrek. Inmiddels beginnen ook de rotte plekken in het land van beloften manifest te worden: in het noordoosten krijgt de kapitalistiese produktiewijze de mensen steeds meer in haar greep, de tendenzen naar een centralistiese staat nemen toe (hetgeen gepaard gaat met een steeds verdergaande monopolisering van land, kapitaal en kommunikatiemiddelen). Dit nog afgezien van het feit dat het zuiden ekonomies geheel afhankelijk is van slavernij. Velen ontlenen hieraan een geweldige drang om het in dit land koste wat kost niet op dezelfde puinhoop uit te laten draaien als die ze zo-

juist ontvlucht waren. Zo bloeien in het Amerika van vóór de Burgeroorlog dan ook talloze gemeenschappen die bepaalde idealen nastreven op religieus, ethies, politiek, sociaal en/of ekonomies gebied.
Een van die kolonies was *New Harmony* van Robert Owen, zijn tweede experiment na *New Lanark*. Josiah Warren was één van de leden van die gemeenschap. Owen had met deze kolonie het bewijs willen leveren dat de mens door zijn (sociale) omstandigheden gemaakt wordt en dus ook via verbetering van die omstandigheden tot een beter mens kon worden. Na anderhalf jaar ging de kolonie ten onder, volgens Warren vanwege de overmatige nadruk die er gelegd werd op gemeenschappelijkheid (2). Warren achtte het een volslagen mislukking om te denken dat er een of andere vorm van gemeenschapszin zou moeten zijn om een samenleving mogelijk te maken. Van spontane solidariteit en koöperatief gedrag is hooguit iets te bespeuren in geval van rampen; in het gewone leven blijkt het vertoon ervan zo weinig eigen aan de mens, dat het alleen onder dwang tot stand kan komen (3). Een samenleving die voor haar overleven is aangewezen op een bepaalde dosis gemeenschapszin, zal dus uiteindelijk altijd naar autoritaire middelen moeten grijpen om dergelijk onnatuurlijk gedrag op te wekken, alsdus Warren. Vanuit zijn stellige overtuiging dat het niet het individu is, dat moet worden aangepast aan de samenleving, maar de samenleving die moet worden aangepast aan het individu, ontwikkelde Warren de basisideeën van het individualisties anarchisme.

SOEVEREINITEIT

Waar het kommunisties anarchisme of anarcho-socialisme uitgaat van de gedachte dat een harmonieuze samenleving alleen kan opbloeien door samenwerking en gemeenschappelijke belangenbehartiging, ofwel op basis van *solidariteit*, moet volgens Warren juist recht gedaan worden aan het principe van *individualiteit*. In dit principe, ook wel genoemd "de wet van oneindige diversiteit", ligt de bron van alle harmonie. In de woorden van Stephen P. Andrews (die ik af en toe als spreekbuis gebruik voor Warrens opvattingen): "... Deze diversiteit heerst in elk deel der natuur, en spot met alle pogingen van de mens om wetten, grondwetten, regels of staatsinstellingen van welk soort dan ook, te kreëren ... Vandaar dat elke kerkelijke, bestuurlijke of sociale institutie die gebaseerd is op konformiteit of gelijkenis in bepaalde opzichten, altijd gefrustreerd is, en altijd gefrustreerd zal worden, door de werking van dit subtiele, allesdoordringende principe van Individualiteit ... Deze onvernietigbare en allesdoordringende individualiteit, is zelf de wet, en de enige ware wet, van orde en harmonie ..." (4)
Een samenleving waarin de alomtegenwoordige werking van dit principe niet erkend wordt, waarin men koste wat kost blijft uitgaan van gemeenschappelijkheid, is gedoemd te mislukken. Het leven in een dergelijke maatschappij vraagt om allerlei kunstmatige organisatievormen, die op den duur altijd sociale disharmonie teweeg brengen vanwege de aaneenschakeling van kompromissen en konsessies die van het individu worden gevraagd. Van individuele vrijheid is geen sprake vanwege de ondoorzichtige verstrengeling van privé-belangen of "het gezamelijk belang", uit naam waarvan het individu opgezadeld wordt met allerlei verplichtingen, die zijn of haar persoonlijke belangen alleen maar schade berokkenen (5). Verplichtingen die voor een belangrijk deel voortvloeien uit het feit dat men de konsekwenties van de eigen belangenbehartiging niet voor eigen rekening neemt. Warren werkt deze overtuigingen vervolgens uit tot het principe van de individuele soeve-

reiniteit.
Om in harmonie te kunnen leven is het volgens Warren voldoende dat iedereen kan doen en laten wat hem of haar goeddunkt, maar dan wel op eigen kosten. Met "kosten" bedoelt Warren de voor- en nasleep die een bepaalde handeling met zich meebrengt. Iedereen moet de soevereiniteit kunnen uitoefenen over zichzelf. In de formulering van Andrews: " ... De uitoefening van Soevereiniteit is de uitoefening van de macht om te beslissen. Degene die de kosten draagt behoort de beslissingsmacht te hebben in ieder geval. Wanneer iemand de kosten van andermans gedrag moet dragen, behoort hij ook *precies in die mate* waarin hij met die kosten opgezadeld wordt, de beslissingsmacht te hebben over het doen en laten van de ander. Vandaar dat afhankelijkheid, nauwe banden en wederzijds op elkaar aangewezen zijn de wettige en systematies traceerbare basis vormen van Despotie, terwijl ontkoppeling of Individualisering van belangen de grondslag is van vrijheid en emancipatie". (6)
Terwille van de individuele soevereiniteit is een *ontkoppeling* van belangen geboden, aldus Warren. Men moet geen regelingen treffen waarin belangen verstrengeld raken, maar de belangen *individualiseren*, zodat ieder op elk moment vrij is om naar eigen inzicht over eigen persoon, tijd en bezit te beschikken: "To be perfectly harmonious, all interests must be perfectly individual". Om belangen te ontkoppelen en daarmee de soevereiniteit van het individu zoveel mogelijk te benaderen, moet gestreefd worden naar de afbraak van alles dat menselijke afhankelijkheid voortbrengt of bij de gratie daarvan bestaat.
Alleen relaties die uit vrije wil van de betrokkenen worden aangegaan hebben bestaansrecht, mits de reikwijdte ervan beperkt blijft tot datgene wat elk individu in de relatie kan overzien en kontroleren. En hiermee komt de individualisties-anarchistiese opvatting van eigendom in het vizier.

ARBEID

Om er daadwerkelijk een vrije wil op na te kunnen houden is het een noodzakelijke voorwaarde om in materiëel opzicht onafhankelijk te zijn. Zonder een, zij het bescheiden, mate van bezit heeft een mens geen reële onderhandelingspositie en is dus overgeleverd aan anderen. Warrens theorie over de juiste wijze van bezitsverwerving heeft dan ook tot doel om *iedereen* in de gelegenheid te stellen om zich eigendom te verwerven. Maar juist omdat bezit voor iedereen dient te zijn weggelegd, moeten er bepaalde restricties worden verbonden aan de wijze van verwerving.
Het recht op eigendom betekent voor Warren dat elk mens dient te kunnen beschikken over de noodzakelijke produktiemiddelen en het volledig produkt van eigen arbeid. Daarmee ligt de onder- én bovengrens vast van de in individualisties-anarchistiese ogen aanvaardbare mate van bezit. Onder die grens kan de individuele soevereiniteit niet meer uitgeoefend worden, overschrijding duidt op verrijking op kosten van andermans individuele soevereiniteit.
De individualisties-anarchistiese visie op eigendom, en dan met name de sociaal bewogen inspiratie die er achter steekt, komt scherp naar voren in de novelle *The Anarchists* van John Henry Mackay. De indiviualisties anarchist Mackay schetst, door middel van een fiktieve dialoog tussen de individualisties anarchist Auban en de kommunisties anarchist Trupp, de onverzoenlijk lijkende tweespalt beide vormen van anarchisme op dit punt. Trupp is zojuist aan het einde gekomen voor een pleidooi voor de afschaffing van alle privé-bezit, waarin hij Auban,die niet gelooft dat de arbeiders als puntje bij paaltje komt minder egoïsties zullen zijn dan de bourgeoisie, beschuldigt

van gebrek aan vertrouwen in de revolutionaire kracht van de arbeidersmassa.
Aunan dient hem van repliek: " ... Jij wilt de autonomie van het individu, zijn soevereiniteit en het recht van zelfbepaling. Je wilt de vrije ontwikkeling van zijn natuurlijke staat. Je wilt zijn vrijheid. In dit opzicht zijn we het eens. Maar je hebt je een idee van een gelukkige toekomst gevormd dat zo dicht mogelijk aansluit bij je eigen neigingen, verlangens en gewoontes. Door het "het ideaal der mensheid" te noemen ben je ervan overtuigd dat iedere "werkelijke en ware mens" er net zo gelukkig mee moet zijn als jij zelf. Je wilt maar al te graag jouw ideaal tot het ideaal van allen maken. Ik daarentegen wil de vrijheid die ieder in staat zal stellen te leven volgens zijn ideaal. Ik wil met rust gelaten worden. Ik wil gespaard blijven van alles wat er gevraagd kan worden uit naam van "het ideaal der mensheid" ...
Het is waar dat je geen respect hebt voor eigendom: *je eigen* bezit respekteer je niet; anders zou je niet toestaan dat het je elke dag opnieuw ontnomen wordt. Van het niet-legitieme eigendom uit, ofwel dat wat geen eigendom is, maar ontvreemding. Maar ban het uit door zelf bezitters te worden. Dat is de enige manier waarop je het werkelijk "af kunt schaffen", de enige weg van de vrijheid. "Weg met de Staat opdat de arbeid vrij kan zijn, want alleen arbeid is de bron van eigendom!... Jij ziet niet dat het juist dit eigendom is dat ons onafhankelijk maakt, en je ziet niet dat het daarom alleen maar nodig is om de factoren die het verwerven van eigendom belemmeren weg te nemen, opdat de valse relaties tussen meesters en knechten kunnen verdwijnen. Geloof me, de organisatie van vrije kredieten, dat wil zeggen de mogelijkheid voor ieder om aan de produktiemiddelen te komen- deze bloedvrije, diepgaande en grootste van alle revoluties- zal gevolgd worden door een verandering van alle levensomstandigheden waarvan niemand zich vandaag de dag een juiste voorstelling kan maken..." (7)
Voor degenen die in de individualisties-anarchistiese visie op eigendom nogal Lockiaans aandoende trekken menen te bespeuren: het lijkt in eerste instantie niet onredelijk om van een overeenkomst uit te gaan tussen de uitgangspunten van Locke en die van het individualisties-anarchisme. Ook voor Locke hoort het recht op eigendom tot de onaantastbare rechten van het individu, waarbij arbeid de grondslag is van alle bezit. Toch is de visie van Locke in deze niet zonder meer inwisselbaar voor die van het individualisties-anarchisme. Op het eerste gezicht lijkt het om een klein onderscheid te gaan, zij het dat de veronachtzaming ervan grote gevolgen heeft, zoals nog zal blijken uit mijn bespreking van het anarcho-kapitalisme. Dat onderscheid wil ik toelichten.
Arbeid is de basis, verspilling de bovengrens van bezit, volgens Locke (8). Met de uitvinding van het geld is die bovengrens weggevallen, het is dan immers mogelijk geworden om meer te bezitten dan de persoon in kwestie kan gebruiken of bewerken, zodat eigendom voortaan onbeperkt geaccumuleerd kan worden. Met het wegvallen van de natuurlijke en voor iedereen inzichtelijke grens aan de bezitsverwerving zijn de konflikten en misverstanden rondom de toeëigening uiteraard niet van de lucht, zo meent Locke, die daarom een staat wenselijk acht, zodat de bezitters ongestoord van hun bezit kunnen genieten. Locke stelt de weg naar de staat dus voor als een proces dat achter een niet te stuiten vooruitgang aanloopt, dat op gang komt als geld eenmaal het ruilmiddel wordt.
De individualisties-anarchisten daarentegen aksepteren die zogenaamde vooruitgang, inklusief de invoering van het geld als ruilmiddel, nu juist niet als een

noodzakelijke ontwikkeling. De mogelijkheid tot een onbeperkte opeenhoping van bezit, hetgeen altijd betekent dat sommigen rijk worden ten koste van vele anderen, vinden zij volstrekt verwerpelijk. De individualisties-anarchisten willen *iedereen* in staat stellen om soeverein te zijn over zichzelf en daarom stellen zij strukturele veranderingen voor op het nivo van de ekonomie. Voor een staat is daarbij geen enkele rol meer weggelegd.

EKONOMIE

Warrens voorstellen voor een ekonomie, waarin elk individu volledig soeverein is en kan blijven, zijn te herleiden tot de volgende principes: (1) De kosten begrenzen de prijs, (2) het ruilmiddel is gebaseerd op de kosten van de arbeid, (3) het aanbod is afhankelijk van de vraag, (4) Vrije konkurrentie (weliswaar maakt Warren hiervan geen apart principe, maar hij blijkt het wel voortdurend te vooronderstellen) (9).
De prijs van een goed dient een exakte weerspiegeling te zijn van de kosten, oftewel van de inspanning die de producent zich bij de produktie ervan heeft moeten getroosten. De prijs komt dus niet via de markt tot stand, maar wordt uitsluitend door de producent vastgesteld, zij het wel zo kontroleerbaar mogelijk voor de afnemer. Hoe dat moet, daarover spreek ik zodadelijk. Goederen die niet het produkt zijn van menselijke arbeid, zoals water, lucht, onbewerkte grond e.d. hebben geen prijs en zijn daarmee in principe voor iedereen verkrijgbaar. Degene die het gebruikt of bewerkt is, voorzover hij of zij er de eigen arbeidskracht aan toevoegt, de rechtmatige eigenaar.
Bezitsname die niet "gedekt" wordt door de eigen arbeid van de persoon in kwestie is illegitiem, dat wil zeggen dat een dergelijke verrijking nergens anders op kan berusten dan op ontvreemding van het produkt van andermans arbeid. Rijk worden door spekulatie, rente, huur, is rijk worden op andermans kosten. Hooguit zouden kosten in rekening mogen worden gebracht die verbonden zijn aan het verstrekken en terugvorderen van een lening, of, bij (ver-)huur, de kosten van het onderhoud.
Om de kosten van een goed, in de zin van inspanningen van de producent, uit te drukken is *arbeidstijd* een beter medium dan geld, dat veel te veel onderhevig is aan waardeschommelingen, alsdus Warren.
Om de hoeveelheid tijd, die nodig is geweest voor de produktie van een goed te kompenseren moet de afnemer door middel van *arbeidsbonnen* aan de producent de beschikking geven over eenzelfde hoeveelheid arbeidstijd.
Het ruilmiddel is dus een soort schuldbekentenis, die de afnemer van een produkt aan de verkoper geeft en waarin de waarde van het goed wordt uitgedrukt in een te zijner tijd door de koper te verrichten hoeveelheid arbeidsuren (10).
Vraag en aanbod, door ze direkt op elkaar aan te laten sluiten, kunnen van anonieme, ongrijpbare faktoren worden teruggebracht tot wat ze werkelijk zijn: de vraag van een konkreet persoon naar een bepaald goed.
De produktie moet het gevolg zijn van de vraag en niet omgekeerd, zodat er geen over- en onderproduktie plaatsvindt, geen kostbare grondstoffen aan nutteloze artikelen worden verspild.
Alle monopolievorming dient te verdwijnen, met name de monopolies die door de staat mogelijk gemaakt worden, te weten van de grond, kommunikatiemiddelen, grondstoffen en geld. Iedereen moet de mogelijkheid hebben zijn of haar eigen brood te verdienen zoals men zelf wil, mits daarbij andermans soevereiniteit niet aangetast wordt. Alle beperkingen moeten daarbij worden weggenomen, wat

in feite vrije konkurrentie betekent, zij het onder individualisties-anarchistiese voorwaarde, dat wil zeggen een strukturele verandering van de ekonomie zoals boven omschreven.

PRAKTIJK

Warren besteedde een groot deel van zijn leven aan het toetsen van de zojuist uiteengezette principes aan de praktijk. Hij opende een aantal "time stores", winkels waarin de prijzen gelijk waren aan de kosten en waarin althans een deel van de prijs betaald werd met arbeidsbonnen. De prijs van een goed bestond uit de inkoopsprijs, te betalen in geld, verhoogd met de hoeveelheid die de handeling van het verkopen had gekost, te betalen in arbeidsbonnen. Om die tijd te berekenen stond er een klok in de winkel, en wel zó, dat de klant mee kon kijken. Deze winkels waren volgens Warren een groot sukses. De mensen hadden al snel in de gaten dat de prijzen veel lager uitvielen dan in de gewone winkels. Bovendien - en dat was het doorslaggevend bewijs voor Warren dat zijn theorieën werkelijk op grote schaal de ekonomie grondig konden veranderen - voelden de konkurrenten zich gewoonlijk na enige tijd gedwongen om op hetzelfde systeem over te stappen, wilden ze tenminste niet al hun klanten kwijtraken. Gewoonlijk gaf Warren de zaken na een paar jaar zonder winst of verlies weer op, als hij de juistheid van zijn theorieën wederom bewezen achtte.
Behalve in dit soort winkels, probeerde Warren zijn ideeën in bredere zin uit in enkele experimentele gemeenschappen, waarvan de meest suksesvolle, te weten *Utopia* en *Modern Times* ca. vijfentwintig jaar op individualisties-anarchistiese grondslag hebben bestaan. (Zie ook mijn artikelen in De Vrije nrs. 8 en 9, 1985).
Over het algemeen geldt dat de individualisties-anarchisten hun doeleinden veel meer langs evolutionaire weg trachtten te realiseren, dan via revolutie. Behalve in het uitproberen van hun ideeën in kolonies, waarvoor de politieke ruimte na de Burgeroorlog steeds kleiner werd, waren de individualisties-anarchisten vooral aktief op het terrein van edukatie en beïnvloeding van de publieke opinie via eigen tijdschriften. Na de Burgeroorlog zijn het vooral Tucker en de kring rond zijn tijdschrift *Liberty*, die een belangrijk aandeel geleverd hebben in de verbreiding van de individualisties-anarchistiese ideeën. Liberty was jaren lang (1881-1908) het belangrijkste orgaan van het individualisties-anarchisme en had ook abonnees buiten Amerka. Hoewel Tucker als individualisties anarchist veel meer bekendheid heeft gekregen dan Warren, is zijn bijdrage aan de ontwikkeling van de individualisties-anarchistiese ideeën sekundair. Tucker vatte zo ongeveer alles samen wat de individualisties-anarchisten vóór hem hadden bedacht. Daarnaast had hij volop oog voor hetgeen er op anarchisties gebied in Europa gebeurde, zoals blijkt uit zijn kommentaren op Kropotkin en zijn vertalingen van Proudhon en Bakoenin. Het is echter de invloed van Max Stirner, die maakt dat Tucker in zekere zin toch een nieuw tijdperk - zo niet het einde - inluidt binnen de individualisties-anarchistiese tradities. Geïnspireerd door Stirners ideeën komt Tucker tot de konklusie dat de zogenaamde "natuurlijke rechten" van het individu niet méér zijn dan het resultaat van overeenkomsten die men louter uit egoïstiese motieven met elkaar aangaat: om een aantasting van de eigen individuele vrijheid te verhinderen sluit men een stilzwijgende overeenkomst om elkaar met rust te laten. "Eigenbelang" krijgt hiermee een fundamentelere rol toebedeeld dan het natuurrecht. (11) Het natuurrecht als onbetwistbare ethiese begrenzing, de "bovengrens" van bezit, valt dus weg. Uit eigenbelang kunnen alle

ethiese overwegingen opzij worden gezet, en in theorie is de weg nu open voor een ongeremde akkumulatie van bezit.
Niet iedereen binnen de individualisties-anarchistiese gelederen was even gecharmeerd van Stirners ideeën. De heftige diskussies in dit verband in de kring rond Liberty hadden mede tot gevolg dat het blad steeds onregelmatiger verscheen en dat het uiteindelijk de brand, die Tuckers boekhandel en uitgeverij verwoestte, niet overleefde. Sindsdien zijn er vrijwel geen individualisties-anarchistiese geluiden meer vernomen in Amerika.

ANARCHO-KAPITALISME

Pas in de zestiger jaren lijkt het anarchisme weer op te leven. Op de Amerikaanse universiteiten treedt naast het "gewone" anarchisme een nieuw fenomeen aan de dag: "anarchokapitalisme", ook wel "libertaire beweging" genoemd.
Wat het anarchokapitalisme op het eerste gezicht interessant maakt is, dat het de pretentie heeft om de zo roemrijke libertaire, anti-étatistiese geest van vóór de Burgeroorlog weer nieuw leven in te blazen. Wanneer echter met die geest uit het verleden óók gedoeld wordt op de individualisties anarchistiese traditie, hetgeen wel wordt gesuggereerd (12), is de anarchokapitalistiese interpretatie ervan op zijn zachtst gezegd nogal vertekend.
Murray Rothbard, ideoloog van de libertaire beweging, expliciteert het Libertaire denken met name in zijn boek *For a new Liberty. The Libertarian Manifesto*. Andere exponenten van de beweging zijn o.a. David Friedman en Ayn Rand. De libertairen streven naar een staatloze samenleving, oftewel een "anarchistiese maatschappij", die door Rothbard wordt gedefiniëerd als "een maatschappij waarin geen legale mogelijkheid is om autoritaire agressie uit te oefenen ten aanzien van de persoon of eigendom van een individu". (13)
Om de macht van de staat te breken, die uit naam van "het algemeen welzijn" alle terreinen van het leven is gaan beheersen, wordt het tijd om het privé-bezit in ere te herstellen, als iets dat onder geen enkel beding mag worden aangetast. Daarnaast moet de konkurrentie vrij spel hebben. Wat betreft deze twee punten lijkt er enige overeenkomst te zijn met het individualisties-anarchisme, voor het overige houdt iedere overeenkomst op. Met name met betrekking tot de bezitsverwerving, centraal thema in de individualisties-anarchistiese theorie, huldigen de libertairen opvattingen die diametraal tegengesteld zijn aan de sociaal bewogen inspiratie van de individualisties anarchistiese traditie. De Lockiaanse natuurrechtsfilosofie wordt daarbij door de libertairen kritiekloos als uitgangspunt genomen, waarbij de ideeën van vrijemarkt-ekonomen als Hayek, Von Mises en (Milton) Friedman aan Rothbard c.s. goede diensten blijken te bewijzen. Volgens de libertairen behoort het tot ieders natuurlijke rechten om zoveel bezit te verwerven als men wil, en het over te dragen of uit te wisselen met wie men wil.
Een "natuurlijke bovengrens" aan bezit, zoals de individualisties anarchistiese traditie die voorstaat, is er niet. Elke restriktie ten aanzien van het recht op onbeperkt eigendom is een aantasting van de individuele rechten, te weten het recht van ieder om vrijelijk te kunnen beschikken over eigen persoon en bezit. Kort samengevat luidt de boodschap van de libertairen: een laissez-faire kapitalisme biedt op alle terreinen de beste kondities om de individuele rechten onaangetast te laten en een rechtvaardige en stabiele samenleving te bewerkstelligen.
Het anarchokapitalisties recept om tot een betere samenleving te komen is dus uiterst simpel: de staat moet zich terugtrekken en alles overlaten aan het

partikulier initiatief. De problemen waar de samenleving mee kampt zijn volgens Rothbard veel meer een gevolg van overheidsbemoeienis, dan dat ze door de overheid kunnen worden bestreden.
Ook op terreinen waarvan men over het algemeen denkt dat deze nu juist bij uitstek "des staats" zijn, te weten de *bescherming* van de burger en de *verdeling van welvaart en welzijn*, kan de staat de samenleving geen betere dienst bewijzen dan op te stappen. Om te beginnen met de bescherming van de individuele burger tegen agressie: de gedachte dat de staat gratis bescherming verleent aan iedereen is volgens Rothbard c.s. een misvatting. Het is de belastingbetaler die alles zelf financiert, terwijl de bescherming volstrekt ontoereikend is. Bovendien worden de rechten van de misdadiger meer ontzien, dan dat iemand zich bekommert om het onrecht dat het slachtoffer is aangedaan.
Het libertaire alternatief is een systeem van op kommerciële basis opgezette en elkaar bekonkurrerende beschermingsagentschappen, vergelijkbaar met de huidige verzekeringsmaatschappijen, waarbij de konsument een polis naar keuze kan afsluiten. Uiteraard voelen die agentschappen het belang van een optimale dienstverlening aan den lijve, veel dwingender in ieder geval dan een overheidsinstelling, die immers eindeloos uit openbare financiële middelen gevoed kan worden en daarom per definitie ongevoelig is voor tekenen die op ineffeciëntie wijzen.
Met betrekking tot de verdeling van welvaart en welzijn bepleit Rothbard de terugkeer van de klassieke vormen van hulpverlening, zoals deze destijds door charitatieve instellingen verricht werd. Elke aktiviteit van de overheid die mensen verplicht een deel van hun bezit af te dragen aan de minder bevoorrechten is een aantasting van individuele rechten, c.q. het recht op eigendom. Wanneer de behartiging van de welvaartsverdeling en welzijn opnieuw aan privé-organisaties wordt overgedragen, instanties die louter uit vrijwillige bijdragen worden gefinancierd, blijven individuele rechten onaangetast en zal wederom blijken dat alles veel goedkoper en efficiënter kan. Zo zal bijvoorbeeld het aantal mensen dat hulp krijgt drastisch afnemen: de "underserving poor" vallen af. De oorzaak van de armoede van deze onverbeterlijke armoedzaaiers is toch niet met geld te bestrijden, aldus Rothbard, die meer ziet in het aanleren van "upper-class" waarden zoals spaarzaamheid, netheid, degelijkheid, en meer in het algemeen het aanleren van het vermogen om vooruit te zien. (14)
Verder moet iedereen zelf maar de nodige verzekeringen afsluiten tegen de gevolgen van ziekte, werkeloosheid, arbeidsongeschiktheid en ouderdom.
Al met al staan de libertairen een wereld voor waarin degenen die het kunnen betalen bescherming en welzijn kunnen kopen. De rest kan slechts hopen in het welwillend oog te vallen van een liefdadigheidsinstelling.
Ik konkludeer dan ook dat, inplaats van het recht op eigendom voor *iedereen* te verdedigen en ook in materiëel opzicht inhoud te geven, in een libertaire vrijemarkt-samenleving slechts geldt: zij die niets bezitten, zullen geen recht hebben. Het Amerika van Reagan is al een aardig eind op weg om deze libertaire droom waar te maken.

AANBEVOLEN LITERATUUR:

OVER DE INDIVIDUALISTIES-ANARCHISTIESE TRADITIE: - Martin, James J. , Men against the State; the Expositors of Individualist Anarchism in America 1827 - 1908. Ralph Myles Publ. Inc., Colorado Springs 1970. - Krimerman, Leonard I. en Perry Lewis eds., Patterns of Anarchy. Doubleday Anchor Books, New York 1966. - Deleon, David, The Ameri-

can as Anarchist. Reflections on Indigenous Radicalism. The John Hopkins University Press, Baltimore 1978.
OVER HET ANARCHO-KAPITALISME: - Rothbard,Murray, For a new Liberty. Macmillan, New York 1978. - Friedman, David,The Machinery of Freedom. Harper and Row, New York 1973. - Pennock, Roland J. and Chapman John W. eds, Nomos 19: Anarchism. New York University Press 1978.

NOTEN:

(1) Met het "gangbare" anarchisme bedoel ik al die varianten van anarchisme die uitgaan van de mens als zijnde een van nature door en door sociaal gericht wezen, met een liefde voor de soort die boven eigenliefde gaat, geneigd tot samenwerking, zich realiserend in en door de omgang met anderen. Ik vat de verschillende geledingen van dit anarchisme gemakshalve samen onder de noemer "kommunisties anarchisme", zonder daarbij speciaal op het anarchisme van Kropotkin te doelen, die zijn opvatting van anarchisme met deze term aanduidt. (2) Warren bespeurde een toenemdende tendens om zich individueel te onderscheiden naarmate de eis tot konformiteit sterker werd, zie J.J. Martin, Men against the State, p. 10. (3) Een soortgelijke visie van recentere datum vindt men bij M. Olson, The logic of collective action. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1965. (4) S.P. Andrews, The Sovereign Individual and the Science of Society, p. 208-209 in de tekstbundel Patters of Anarchy. (5) Voor een voorbeeld zie J. Warren, The Pattern of Life in an Individualist Community, p. 317-318, in de tekstbundel P.o.A. (6) S.P. Andrews, The Sovereign Individual and the Science of Society, P.o.A. p. 211. (7) Deze dialoog is geciteerd uit: J.H. Mackay, An Individualist Attack: Communists Cannot Be Anarchists, P.o.A. p. 26- 27 en 30. (8) J. Locke, Two Treatises of Government. (9) S.P. Andrews, The Sovereign Individual and the Science of Society, P.o.A. p. 214. (10) In de praktijk moet het gebruik van dit ruilmiddel nogal wat problemen hebben gegeven, gezien de geschiedenis van de arbeidsbonnen in Warrens experimentele kolonies en winkels. Aanvankelijk werd er in arbeidstijd betaald, later in een bepaalde hoeveelheid van een bepaald soort arbeid. Daarna werd alles ook nog eens omgerekend in een equivalent koren, om de ruil van uiteenlopende arbeidsprestaties te vergemakkelijken. Jammer genoeg schrijft Warren daar vrijwel niets over. (11) J.J. Martin, Men against the State, p. 215. (12) Rothbard doet geen poging de verwantschap van de Libertaire ideeën met de Amerikaanse radikale traditie te onderbouwen door expliciet gebruik te maken van het ideeëngoed van de denkers uit het verleden. Literatuurverwijzingen naar werken uit het voorbije anti-étatistiese tijdperk komen nauwelijks voor. (13) M. Rothbard, Society without a State, in Nomos nr. 19, p. 191. (14) M. Rothbard, For a new Liberty, p. 151.

EIGENDOM EN POLITIEK VERZET

Thom Holterman

Eigendom is een juridies begrip, waartegen vele anarcho-socialisten te hoop lopen. Dit is niet vreemd, want er is en wordt heel wat uitbuiting van mensen en machtsmisbruik mee gerechtvaardigd. Maar dit is als met zoveel één kant van de zaak.
Wanneer zes burgerlijke rechtsgeleerden over eigendom schrijven - in een lezenswaardig themanummer van het tijdschrift Themis -, dan blijkt er in slechts twee opzichten een belangrijke overeenstemming tussen hen te bestaan. Het ene opzicht betreft de veelvormigheid van het eigendomsbegrip, en het ander de beweegelijkheid. Ik beperk mij tot de veelvormigheid.

De rechtsfilosoof Van der Ven, die de bijdragen in *Themis* inleidt, wijst erop dat die veelvormigheid vanuit drie richtingen ontstaat. In de eerste plaats kan men bezien welke zaken er allemaal bezeten kunnen worden. In de tweede plaats kan men er acht op slaan wie allemaal eigenaar kunnen zijn. Tenslotte doet zich ook een veelvormigheid aan funktionele verhoudingen voor die aan het eigendomsbegrip zijn te hechten.
In ons kader is deze derde blikrichting interessant. "Uit de veelheid van in eigendom bezeten dan wel toebehorende zaken en de veelheid van subjekten der eigendoms- of de toebehorensrelatie wordt een veelheid van funkties, vooral ekonomies (...), maar ook in het algemeen maatschappelijk-relevant, sociaal, mogelijk (...), die elk meer om haar eigen juridiese vormgeving vragen". Van der Ven voegt daaraan toe: "De eigendom als rechtsinstituut schijnt aldus niet meer gehuisvest te zijn in de trotse burcht van 'vrij genot' en van beschikkingen 'op de volstrekste wijze', maar te zijn vervluchtigd tot een schim, die doelloos rondspookt door de veelvuldige en veelvormige instituten, waarin op uiteenlopende wijzen de maatschappelijke verhoudingen en funkties tussen mensen en dingen rechtens zijn geregeld".
De veelvormigheid maakt dat eigendom een open begripsomschrijving kent. Niets ligt anarcho-socialisten in de weg om de eigendom een aantal funkties toe te schrijven, waaraan zij waarde hechten, zoals die van 'bescherming tegen de staat' en 'aktiemiddel tegen de staat'. Het verwerven van de eigendom over onroerend goed bijvoorbeeld vindt in die gevallen niet plaats met het oog op de *ekonomiese* funkties (spekulatiemotief), maar heeft een *politieke* funktie.
In het verleden heeft de anarchistiese en antimilitaristiese beweging vanuit de funktie van eigendom als bescherming tegen de staat onroerend goed aangeschaft. Dat is het geval geweest toen men de Pinkster-weekenden in Appelscha ging organiseren. Het was in 1924 dat anarchistiese jongeren aanzetten tot de zogeheten 'leger der vrijheid' te mobiliseren. In dat kader werd in 1925 te Appelscha een landdag georganiseerd. Nadien kwam men vervolgens elke pinksteren bij elkaar. Vaak werd er gekampeerd in het staatsbos nabij het dorp Appelscha.
De toen fungerende boswachter maakte het na 1933 onmogelijk om te kamperen. Geestverwanten uit Ooststellingwerf kregen lucht van de machinaties van de boswachter en wisten via bemiddeling een strook bouwland van ongeveer een halve hektare (prijs f. 500,--) te kopen van een boer. Die

strook lag pal naast het staatsbos en was vanwege die ligging niet rendabel te bewerken. Er werd een beheersstichting in het leven geroepen genaamd *Tot vrijheidsbezinning*, die het terrein beschikbaar hield als kamp- en verblijfplaats voor de vrij socialistiese beweging in de ruimste zin van het woord. En als zodanig heeft het sinds 1934 ook gediend.

ATOOMVRIJSTAAT

Het voorbeeld van Appelscha geeft aan dat de eigendom van een onroerend goed is te verwerven als *bescherming tegen de staat,* die een bepaalde hem onwelgevallige aktiviteit tracht te dwarsbomen. Maar het is ook als *aktiemiddel tegen de staat* te gebruiken. Een recent voorbeeld daarvan levert de stichting *Atoomvrijstaat* Deze stichting wil door het kopen van land de noodzakelijke wijzigingen in bestaande bestemmingsplannen (ver-) hinderen en onteigeningsprocedures vertragen om daarmee de verdere toepassing van kerngeweld tegen te gaan. Onder kerngeweld verstaat Atoomvrijstaat niet alleen de plaatsing van kernraketten in Nederland en de reeds aanwezige andere kernwapens, maar ook de bestaande nog te bouwen kernenergie-objekten. Daarnaast is het de bedoeling op de gekochte terreinen kleinschalige, miljeuvriendelijke projekten op te zetten.

DECENTRALISATIE VAN BESLISSINGEN

Deze twee politieke funkties van eigendom sluiten aan bij funkties die ook door burgerlijke rechtsgeleerden aanvaard zijn. In die kring wordt eigendom bijvoorbeeld als 'instrument voor decentralisatie van beslissingen' (Slagter in Themis) gezien. Eigendom als instrument voor decentralisatie van beslissingen richt zich in feite tegen de staat, want, door de decentralisatie van beslissingen naar de eigenaar wordt de staat gepasseerd.
Daarnaast wordt de gedachte gehuldigd dat de eigenaar zelf het grootste belang heeft bij het nemen van de meest juiste beslissingen. Ook Domela Nieuwenhuis stelt dat niemand zo geschikt is enige zaak te bepalen of te behandelen als hij, die er persoonlijk belang bij heeft (*Geschiedenis van het socialisme*; deel 3; p. 325). Domela Nieuwenhuis laat daar echter direkt de bakoeninistiese gedachte op volgen dat de vrijheid van de één de vrijheid van anderen onderstelt. Dat dient dus mede als toets op het zodanige gebruik van de eigendom, dat daarmee anderen of de eigendom van anderen geen schade wordt toegebracht. Deze grondgedachte leidt ook onder burgerlijke rechtsgeleerden tot de idee van de funktie van eigendom als versterking van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. De vraag is hoe zij en anarcho-socialisten dit operationaliseren? Een belangrijk aspekt is dan voor de laatsten het maatschappelijk-struktureel uitwerken van het beheer van de produktiemiddelen, bijvoorbeeld in de vorm van zelfbeheer in de bedrijven en federatie van bedrijfsraden. Maar dat betekent het aanzwengelen van een andere diskussie.

LITERATUUR

De Informatie over de ontstaansgeschiedenis van het terrein te Appelscha ontleende ik aan een uitgebreide brief van Henk de Groot, die daar nauw bij betrokken is geweest, aan Hans Ramaer (dd. 12.1.1983). Over het eigendomsbegrip is leerzaam, gedokumenteerd, maar niet eenvoudig, het themanummer Eigendom als rechtsinstituut, in Rechtsgeleerd Magazijn Themis, 1976, no. 3/4; en G.C.J.J. van den Bergh, Eigendom, grepen uit de geschiedenis van een omtreden begrip, Deventer, 1979. Voor anarchisten hoef ik natuurlijk niet te wijzen op P.J. Proudhon, Wat is eigendom? uit 1840. Die tekst is in vele talen verschenen, behalve in het Nederlands. Wèl is door Domela Nieuwenhuis een tekst van de Fransman E. de Laveleye, Het eigendom en zijn oorsprokelijke vormen (Amsterdam 1898) vrij bewerkt en van een inleiding voorzien.

KRAAKBEWEGING, WOONRECHT EN SPEKULATIE

Jaap van der Laan

In een nummer dat gewijd is aan een analyse van anarchistiese opvattingen over de eigendom, kunnen enkele opmerkingen over de kraakbeweging niet ontbreken. Overigens is over het verschijnsel kraken een hele aflevering van De AS te vullen, want het heeft al een lange geschiedenis, zoals Colin Ward in zijn 'Housing, an anarchist approach' aantoont.

In Nederland ontwikkelde het kraken zich van het illegaal, dwz tegen de distributieregels in, bezetten van woningen (een in de grote steden al voor de jaren '70 voorkomend verschijnsel) tot een aktivistiese beweging voor betaalbaar wonen en dus een verzet tegen spekulatie en stadsvernieuwingsplannen.
Een analyse van de reaktie van de overheid op het vooral aan het eind van de zeventiger jaren massaal voorkomende kraken is nog niet geschreven, maar zou interessante lektuur opleveren. Van weifelend tolereren tot bruut politiegeweld, van aankoop van door het kraken sterk in waarde verminderde panden naar heimelijk toejuichen van kraakakties omdat hierdoor spekulanten de voet dwars gezet werd wat met wettelijke middelen niet lukte en van het steeds maar niet van kracht worden van de akti-kraakwetten.
Kraken is een regelrechte beperking van de mogelijkheden van een eigenaar om met zijn bezit te doen wat hij wil. Het tast de eigendom zelf niet aan, maar wel het beschikken over die eigendom. Kraken is derhalve meer het in eigen (krakers) hand nemen van het gebruiksrecht van een gebouw. Als redenen voor kraken worden genoemd: (Handleiding voor krakers, A'dam s.a.) "Waarom kraken?" Omdat wonen een recht is en omdat woningzoekenden belemmerd worden dat recht te krijgen.
Omdat het aanbod van woningen (bewust?) lager gehouden wordt dan de vraag.
Omdat het distributiebeleid faalt.
Omdat langdurige leegstand en illegale woningonttrekking nog steeds en veel mogelijk is.
Omdat vanuit de gedachten van het kapitaal de "goedkope volksbuurten" plat moeten.
Omdat woningen met betaalbare huren niet rendabel zijn, itt banken en kantoren en dat zo dus mensen met weinig inkomen de dupe zijn".
Kraken is dus behalve jezelf een onderdak verschaffen, wat op zich al voldoende argument is voor vele krakers, (en m.i. terecht) ook nog meer. Het maakt deel uit van de strijd tegen het kapitalisme en de burokratie. Het richt zich tegen leegstand, kunstmatige verkrotting, horizontale verkoop, prijsopdrijving, spekulatie stadsvernietiging, kantoorbouw etc. Met name over spekulatie valt nog veel te zeggen. Spekulatie is het verhandelen van huizen met het doel de waardestijging ervan te innen. Voor een spekulant telt niet de woon- of werkfunktie van een pand maar slechts de waardestijging ervan. Deze waardestijging is het gevolg van groei van de economiese aktieviteit en van overheidsmaatregelen. Vooral voorkennis van deze laatste, die eigenlijk alleen door kontakten tussen overheid en spekulant tot spekuleren kunnen leiden, maken de zaak nog eens extra kwalijk. Hier strijkt een individu door op slinkse

wijze verkregen kennis winsten op die eigenlijk aan iedereen toebehoren. Daarnaast spelen spekulanten in op de ontwikkelingen binnen deze maatschappij en bevorderen zij van hun kant die ontwikkelingen weer door de bouw van kantoren en bedrijfspanden. Soms ook manipuleren spekulanten plaatselijke overheden, Hoog Catharijne is daarvan een triest voorbeeld, dat de Utrechtse burgers door fouten in de erfpachtkontrakten al jaren grote sommen geld kost. Het is met name in het beperken van deze spekulatie, die overigens de laatste jaren afneemt, maar nog steeds blijkt te bestaan,waar de maatschappelijk belangrijkste faktor van het kraken is gelegen.

Voor krakers zelf, en ook voor anarchisten zijn er meer belangrijke aspekten. De kraakbeweging heeft een milieu waarin samenwerken, onderlinge steun en solidariteit, belangrijk is in de strijd tegen spekulant en overheid. Zij verschaft door zelfdoen woonruimte aan woon- en werkgroepen, zelfbeheer-bedrijfjes etc. en vormt zo een eigen kultuur, die naast de heersende kultuur staat. Omdat de "kraakkultuur" deels haar basis vindt in het zelf in handen nemen van het gebruiksrecht tegen de heersende normen in zal ze ook makkelijker op andere punten die heersende normen ontkennen en daarmee schept de kraakbeweging een kultuur waarin ook voor andere revolutionaire aktiviteiten plaats is.

DE FNV EN HET GROTE GELD

Cees Bronsveld

Eén ding moet Henri Polak - grondlegger van het NVV - nagegeven worden: hij wist precies wat-ie wou. De vakbondsman Polak maakte in de tachtiger jaren van de vorige eeuw in Engeland kennis met het 'trade-unionism' (een stroming binnen de arbeidersbeweging die ten onzent als de 'moderne' beweging bekend zou worden), zowel in de praktijk als in theorie: zo vertaalde hij een tweetal werken van de bekende Sydney en Beatrice Webb in het Nederlands.

Terug in Nederland slaagde hij er in deze 'vakbonderistiese' ideeën en principes ingang te doen vinden in 'zijn' Algemene Nederlandse Diamantbewerkers Bond (ANDB): een daadkrachtig, centraal gevoerd beleid, onvoorwaardelijke discipline van de leden, trouw aan de leiding, bezoldigde professionele bestuurders, een goed opgezette en uitgevoerde administratie, *een sterke weerstandskas* en (dus) hoge kontributies en bij akties alleen steun aan de eigen leden binnen eigen akties.

En de principes werkten, in ieder geval op het eerste gezicht. De ANDB bleek een slagvaardige en strijdbare organisatie. Het diamantproletariaat werd een kultureel ontwikkeld en alleszins redelijk betaald deel van de Amsterdamse arbeidersklasse.

Het zal duidelijk zijn dat Polak met de 'konkurrerende' stroming binnen de arbeidersbeweging, het syndikalisme,

in Nederland lange tijd sterk vertegenwoordigd binnen het NAS, weinig op had, ondanks zijn waarderende woorden zo nu en dan voor de strijdbaarheid van de syndikalisten. 'Niet langer mag het NAS zijn vernietigingswerk straffeloos voortzetten' schreef Polak bijvoorbeeld in een brochure in 1905. Polak zag namelijk in dat er zolang de positie van de bazen niet ter diskussie gesteld werd, zoals de NAS-leden doorgaans *wel* deden, dat er dan bij hen 'wat te halen' viel. Geld. Bovendien, stelde hij, zouden die bazen eerder door de knieën gaan als zij te maken hadden met een krachtige vakcentrale dan wanneer zij 'slechts' met hun 'eigen' arbeiders werden gekonfronteerd. Kortom, Polak pleitte voor een samenwerking van vakbonden "welke een aan het anarchisme tegenover gesteld standpunt innemen"...
Op 1 januari 1906 was het dan zover. Het NVV begon met zijn werkzaamheden. En met sukses zoals spoedig zou blijken. Het syndikalisme, en het NAS, zou in Nederland nagenoeg verdwijnen. En ach, helemáál ongelijk hadden Polak en de zijnen natuurlijk niet. De strijd voor hoger loon had in die dagen inderdaad nog iets met sociale rechtvaardigheid te maken. Maar het sukses had zijn keerzijde (1).

INGROEI

Arbeiders zouden zich langzaam maar zeker hun principiële bezwaren tegen de bestaande, kapitalistiese maatschappij, laten afkopen, iets dat vooral na de Tweede Wereldoorlog overduidelijk zichtbaar werd. De ééndimensionale samenleving (Marcuse) werd een feit, Gorz nam afscheid van het proletariaat, van de traditionele marxistiese theorie bleef weinig over.
Sociologen en historici van uiteenlopende links-radikale richtingen delen meestal de opvatting dat de 'moderne vakbeweging' en de sociaal-demokratie deze intregratie op zijn minst hadden bevorderd, een opvatting die kortweg wordt aangeduid als de 'ingroei-these'. De fraaiste formulering hiervan hoorde ik ooit uit de mond van de radenkommunist Cajo Brendel: "De beweging der arbeiders was vervangen door een arbeidersbeweging ...". Anderen benadrukten weer andere aspekten van deze ingroei, maar het is eigenlijk vreemd dat het verschijnsel weerstandskassen zelden of nooit in dit verband aan de orde werd gesteld. Het NAS was immers principiëel *tegen* sterke weerstandskassen. Het geld nodig om stakingen e.d. te financieren zou volgens de syndikalisten door solidariteitsakties bijeengebracht moeten worden (2). Toch heeft dit ook bij het NAS, bij alle kritiek die men op het NVV had, nooit een belangrijke rol gespeeld.
Bovendien was in die dagen ook het idee van de *algemene werkstaking* tamelijk wijd verbreid. Na die algemene staking van pak weg 2 x 24 uur zou immers in één klap zo niet het socialisme een feit zijn dan toch zou het proletariaat gezegevierd hebben en ... een sterke weerstandskas zou dus overbodig zijn. (3)
Last but not least is er dan ook nog het voor de hand liggende probleem: wat te doen met het geld in die sterke weerstandskassen? Beleggen? Zolang er veel gestaakt werd en er dus dikwijls een beroep gedaan moest worden op de kassen was dit vanzelf niet de eerste zorg van de beheerders maar het probleem bestond natuurlijk toen ook. Het aardige is nu dat, voor zover ik heb kunnen nagaan, Troelstra de enige was die dit probleem, zij het in een ander verband, aan de orde stelde. Toen in 1904 door een aantal mensen uit kringen van het NVV en de SDAP een levensverzekeringsbank werd opgericht, de nog steeds bestaande *Centrale Arbeidersverzekerings- en Depositobank*, bleek Troelstra een *tegenstander* van het zitting nemen in het bestuur van de bank door SDAP-bestuurders:

"Geen kapitalisties gedoe, geen effektengescharrel in onze gelederen" (4).
Pas zeventig jaar later zou een groep Verontruste NVV-(later FNV-)ers de beleggingen van de bonden, de centrale, en de min of meer aan de bonden geliëerde financiële instellingen als de *Algemene Spaarbank Nederland* (ASN: Rente zonder bijsmaak!), de *Centrale* en de *Hollandse Koopmansbank* tot probleem verheffen.
Echte schandalen zijn de FNV tot dusverre bespaard gebleven. Zo niet de *Deutscher Gewerkschaftsbund* (DGB). Begin 1982 was er een groot schandaal rond de top van het 'eigen' bouwkonsern van de DGB, *Neue Heimat*, naar aanleiding van een woningbouwprojekt in West-Berlijn. Gesjoemel en zakkenvullerij dus. Ook de *Bank für Gemeinwirtschaft*, de op drie na grootste bank van West-Duistland, eigendom van de DGB, kwam in opspraak: 'de 'supervisor' van de bank bleek ook betrokken bij de Neue Heimat-affaire (5).

ZUID-AFRIKA

Een goed overzicht van de belangen van de FNV is helaas niet te geven. De jaarverslagen geven slechts een zeer globaal beeld van het financiële reilen en zeilen van de bonden. De penningmeester, belast met het beleggingsbeleid is slechts verantwoording schuldig aan de bondsraad. Het is zelfs nog maar de vraag of de leden statutair *enige* zeggenschap over de beleggingen hebben! De penningmeester houdt niet van pottekijkers, ook dat is duidelijk, zodat enigszins argwanende leden afhankelijk zijn van een integere FNV-medewerker, die zo af en toe eens een raam open zet.
Kritici worden vervolgens onmiddellijk verdacht gemaakt, als 'cellenbouwers' (Groenevelt), bijvoorbeeld. Penningmeester A.C. de Vries moet dan ook zo ongeveer ontploft zijn toen *Onze Wereld*, het blad van de NOVIB waarvan de FNV een 'lid-organisatie' is, aandacht besteedde aan de kritiek van de Verontruste FNV-ers: de FNV bleek deel te nemen in bedrijven als Colgate-Palmolive, CBS, Xerox en Pepsico, multinationals die allemaal in een land als Zuid-Afrika een vestiging hebben. Onbegrijpelijk vonden de Verontrusten het, dat de FNV aandelen had gekocht van de *Rheinisch-Westfälische Elektrizitätswerke*, een bedrijf dat betrokken is bij de bouw van kerncentrales in Brazilië en Zuid-Afrika en dat bovendien eigenaar is van de kweek-reaktor Kalkar en mede-eigenaar van uraniummijn in Namibië (6).
Bladerend in het, inmiddels vrees ik opgeheven, bulletin van de Verontruste FNV-ers kom je nog veel meer gekke dingen tegen.
Wat te denken van die *ASN*, die o.a. adverteerde met de slogan 'uw spaargeld, specie voor de sociale woningbouw', termijl een niet onaanzienlijk deel van de aandelenportefeuille van de *ASN* blijkt te bestaan uit deelnemingen in hypotheek-banken die allesbehalve 'sociaal bouwen'? Of zou de ASN-direktie het bouwen van potentiële kraakobjekten soms toch een vorm van sociale woningbouw vinden? Maar goed, ze zullen hun best wel doen en publiceren tenminste een zeer gedetailleerd jaarverslag.
Het mooiste voorbeeld is echter nog altijd dat van Ford Amsterdam, ik schreef er reeds eerder over in het arbeidsethos-nummer van De AS. Ford Amsterdam moest een paar jaar geleden dicht als gevolg van een reorganisatie van Ford Europa. Een reorganisatie die mede gefinancierd bleek te zijn door de eerder genoemde Duitse vakbondsbank! De staking in Amsterdam was m.a.w. óók een staking tegen het beleggingsbeleid van de vakbonden!
Diep treurig is ook het voorbeeld betreffende de Industriebond-FNV. In 1984 miste de bond zo'n 1.7 miljoen gulden aan kontributie als gevolg van ledenverlies. Desalniettemin maakte de Industriebond dat jaar een gigantiese

vermogenswinst. De tent zou rustig door kunnen draaien - en wie weet beter - zonder leden! Dat de top de leden inmiddels inderdaad als een soort onkostenpost is gaan beschouwen, moge bijvoorbeeld blijken uit het feit dat van de ene dag op de andere, het distriktskantoor in Den Haag gesloten bleek ...
De boodschap zal duidelijk zijn. Een socialistiese vakbeweging die op zo'n manier met het kapitalisme verstrengeld is geraakt houdt op geloofwaardig te zijn. Zou dat 'socialistiese' trouwens nog in de statuten staan? Op het moment dat je dat moet gaan opzoeken is er toch wel iets fundamenteels mis met 'onze' vakbeweging. En tja, wat nu? Hopen op de leden? De Verontrusten hebben de moed inmiddels opgegeven.
Het probleem is ook dat de eis van, wat dan heet, een 'slagvaardig' belegginsbeleid, uitgebreide konsultaties van de leden vooraf wel onmogelijk zal maken - een voldoende argument overigens m.i. om tegen dit soort beleggingen te zijn! - maar zelfs verantwoording achteraf vindt nooit plaats. En dat is vragen om een schandaal ... Aandacht in de pers is er ook niet of nauwelijks meer. In kringen van de Verontruste FNV-ers ging een aantal jaren terug zelfs het gerucht dat een Volkskrantjournalist door de FNV-er uit de Raad van Commissarissen van de Volkskrant - de FNV 'erfde' immers het belang van het NKV in dat dagblad - op de vingers werd getikt toen hij een artikel publiceerde naar aanleiding van de kritiek op het beleggingsbeleid onder de kop 'Herrie om de stakingskas' (7). En alras ontdekte men dat er ook bij BV De Weekbladpers (Vrij Nederland) zo'n mannetje in die Raad zat. Verdachtmakingen? Dat het IKV zich in het verleden met de inhoud van de Volkskrant bemoeide wordt door de voormalige hoofdredakteur Van der Pluijm in ieder geval niet ontkend, integendeel ... (8). Zonder bij voorbaat aan de integriteit van wie dan ook te twijfelen, moet gewoon gesteld worden: het klopt niet!

NOTA

Eigendom mag van belang zijn, zeggenschap, beschikkingsmacht over eigendom is misschien nog wel belangrijker. Dat geldt zeker als het over de pensioensfondsen gaat. Formeel wellicht eigendom van de pensieonsgerechtigden maar gezamenlijk beheerd door de werkgevers en de werknemers, 'in pariteit'. Het gezamenlijke vermogen van de Nederlandse pensioenfondsen: 210 miljard gulden, het jaarlijkse rendement zo'n 16 miljard gulden, het aandeel van de pensioenfondsen in de nationale besparingen (dus de mogelijke nationale investeringen) meer dan 50 o/o! De pensioenfondsen belichamen m.a.w. een gigantiese ekonomiese macht waar de werknemers in principe voor 50 o/o zeggenschap over hebben (9).
In juli 1980 besloot de FNV, andermaal mede onder publicitaire druk van de Verontrusten, om eens krities naar onze mogelijkheden te kijken. In mei 1983 kwam er zowaar een diskussienota (in een oplage van godbetert 500 stuks): *Beleggingen van pensioenfondsen en andere institutionele beleggers*, bedoeld als 'een poging tot een eerste handvat voor een gekoördineerde inbreng van FNV-vertegenwoordigers in pensioenfondsbesturen'. Pfff. Die nota leidde dus tot niks. De nota stelde zelf trouwens ook niks voor. In plaats van te spekuleren over een mogelijke demokratisering van ekonomiese beslissingsmacht, die de macht van de werknemers in principe mogelijk maakte - het moet tenslotte een fluitje van een cent zijn om met een stakinkje of zo die werkgevers uit de pensioenfondsbesturen te werken: wat hebben die daar nou te zoeken!? - was de nota er een van een gezapig enerzijds, anderzijds. Enerzijds werden de mogelijkheden geschetst voor het doen van 'maatschappelijk relevante' (of zoiets) investeringen, anderzijds mocht de waarde van

het pensioenkapitaal natuurlijk niet worden aangetast ...

Je zou bijna lid worden van de FNV om 'officiëel' kwaad te mogen zijn ...

NOTEN

(1) Bovenstaande werd hoofdzakelijk ontleend aan Ger Harmsen en Bob Reinalda, Voor de bevrijding van de arbeid, Nijmegen 1975, pp. 70 - 121. (2) Harmsen en Reinalda, op. cit. p. 73. (3) Rudolf de Jong, 'De algemene werkstaking na 1903', in: Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging, Amsterdam 1985, pp. 92 - 109. (4) cit. H. Meijer, Terugblik, Herinneringen van een sociaal-demokraat, Amsterdam 1981, p. 315 n. 7. (5) zie NRC, Z-bijlage 20.2.1982 en NRC 27.3.1982. (6) B. v. Aken, 'FNV moet besmette aandelen kwijt' in: Onze Wereld, aug. 1981; Vgl. gastcolumn van Wim Kok, onder de titel: 'Oprecht solidair' in Onze Wereld, april 1981; mijn brief onder de kop 'Oprecht solidair?' in Onze Wereld, juni 1981, de reaktie van de penningmeester A.C. de Vries op het eerstgenoemde artikel in Onze Wereld van jan. 1982 en mijn, overigens 'zwaar gecensureerde' kommentaar in Onze Wereld van april 1982. (7) Pieter Broertjes, Herrie om de stakingskas, Volkskrant 9.2.1980. (8) Jan v.d. Pluijm, KAB/NKV en de Volkskrant, in: Terugblikken bij het vooruitzien, Baarn 1981, pp. 239-246. (9) De Groene, 29.8.1984. Zie over de pensioenen: J.D. Kibbelaar e.a., Bedrijfspensioenfonds Metaalindustrie, Wetenschapswinkel Groningen, 1982; 'Het miljardenspel rond de pensioenen, bijlage VN 8.3.1980; 'Het onvermijdelijke pensioen', themanummer Intermediair 15.10.1982.

CLARA MEIJER-WICHMANN-PRIJS 1985

Op 23 oktober 1985 werd in Utrecht de Clara Meijer-Wichmann-prijs 1985 uitgereikt. Het Studium Generale in Utrecht had in september en oktober een lezingen-cyclus, gewijd aan Clara Wichmann, georganiseerd en stelde op de slotavond het Documentatiecentrum Vrij Socialisme te Utrecht in de gelegenheid het juryrapport te presenteren en de prijs uit te reiken. Van deze jury, bestaande uit Hans Ramaer, Evert van der Tuin en Ruud Uittenhout, besprak de eerste het rapport en noemde de overwegingen die bij de keuze uit de zes inzendingen een rol hadden gespeeld. De CMW-prijs is door het Documentatiecentrum ingesteld om studies op het terrein van het vrij socialisme te bevorderen en draagt de naam van Clara Wichmann, omdat zij er indertijd in slaagde om haar politieke visie te verbinden met wetenschappelijke arbeid van hoog nivo. Bovendien was ze een anarchiste die haar originele opvattingen op een duidelijke manier wist uit te dragen.
Deze eerste CMW-prijs (bestaande uit een geldbedrag van f. 250,--) werd door de jury toegekend aan Peter Ebbes voor zijn biografie van de anarchist, antimilitarist en vrijdenker Jo de Haas (1897 - 1945), besproken in De AS nr. 70.
De belangrijkste overweging hierbij was dat Ebbes erin geslaagd is om aan de hand van tot nu toe vrijwel ongebruikt bronnenmateriaal betreffende de historie van het anarchisme in Nederland een biografie samen te stellen, die kan bogen op oorspronkelijkheid. Het volledige juryrapport zal worden gepubliceerd in het eerstvolgende nummer van het Mededelingenblad van het Documentatiecentrum Vrij Socialisme, postbus 14045, Utrecht. Alle donateurs ontvangen dit Mededelingenblad, terwijl de studie van Peter Ebbes besteld kan worden via 033 - 631477.
Het ligt in de bedoeling de CMW-prijs tweejaarlijks uit te reiken. De inzendingen voor de prijs 1987 dienen vóór 1 september van dat jaar (in tweevoud) in het bezit van het Documentatiecentrum te zijn.

ANARCHISME UITGAVEN

"Wat Nettlau met zijn onschatbare werk voor de geschiedenis van sociale bewegingen gedaan heeft, laat zich alleen beoordelen, wanneer men de reusachtige hoeveelheid materiaal, dat hier verwerkt werd, grondig bestudeert. Hij heeft als historikus een monument verworven dat onvergankelijk is en waaraan geen toekomstig onderzoeker achteloos voorbij kan gaan".

Met deze woorden prees Rudolf Rocker in 1946 Max Nettlaus zeven delen tellende *Geschichte der Anarchie*. De eerste drie delen van dit monumentale werk werden in de zeventiger jaren door Topos Verlag, in samenwerking met het IISG, heruitgebracht en verschenen enkele jaren later bij de anarchistiese Impuls Verlag in een goedkope - en alweer uitverkochte - editie. Onlangs pakte een niet bij naam bekende uitgeverij de draad opnieuw op. Zij liet het licht zien aan een goedkope editie van het omvangrijke vierde deel van *Geschichte der Anarchie, Die erste Blütezeit der Anarchie 1886 - 1894*, en een *Ergänzungsband*.

De *Ergänzungsband* bevat een bio- en bibliografiese schets van Nettlau, het personen- en tijdschriftenregister en de inhoudsopgaven van de eerste vier delen. Bij wijze van voorproefje is van de volgende drie geplande delen de inhoudsopgave opgenomen. Saaie kost, maar wanneer je iets op wilt zoeken wel funktioneel. Veel boeiender en informatiever is *Die Blütezeit der Anarchie 1886 - 1894*. Op sappige en nauwgezette wijze behandelt Nettlau hierin het denken en handelen van Peter Kropotkin, Errico Malatesta, F.S. Merlino en William Morris. Daarnaast gaat hij uitgebreid in op de aktiviteiten van de Franse, Italiaanse en Spaanse anarchistiese beweging in de periode 1886 - 1894. Deze periode was niet alleen een bloeitijd van de anarchie, maar ook de eerste bloeitijd van Max Nettlau als historikus, schrijver en waarnemer van de anarchistiese beweging. Omdat Nettlau zo goed op de hoogte was van wat anarchisten deden en schreven is dit boek een onmisbare bron voor studenten én geïnteresseerden in het anarchisme van vlak voor de eeuwwisseling. Nettlau slaagt er bovendien in om bijvoorbeeld de verschillende elementen van Kropotkins filosofie in hun onderlinge verband te brengen en weet het anarchisme op zijn waarde te schatten. Beter en omvattender werk is er niet.

Nettlau vat Kropotkins belangrijke publikaties samen, vergelijkt ze met elkaar en geeft er zijn commentaar op. Wanneer dit een bezwaar is, is de unieke brochurenreeks *Texte zur Theorie und Praxis des Anarchismus und Syndikalismus*, waarvan de titels de inhoud goed omschrijven (zie hieronder), interessant. De deeltjes van deze reeks bevatten orginele teksten over het anarcho-syndikalisme. In zijn totaliteit biedt de reeks een goede inleiding in de anarcho-syndikalistiese idee en praktijk.

In 1983 verscheen bij uitgeverij De Zwarte Bibliotheek een uitgebreide heruitgave van Pjotr Arsjinofs *Geschiedenis van de Machnobeweging*. Wie dit boek gelezen heeft én de Franse taal machtig is kan ik *Nestor Makhno et la Question Juive* (Nestor Machno en het joodse vraagstuk) van V. Litvinov aanbevelen. Deze samizdat-publikatie werd door Volonté Anarchiste in samenwerking met de Oosteuropese anarchistiese immigrantengroep Iztok te Parijs uitgegeven. Livinov, een Moskous dissident, uit hierin kritiek op de officiële Russiese geschiedschrijving, die meer dan zestig jaar na dato de massamoord op joodse Oekraïners nog steeds in de schoenen van Nestor

Machno en de Machnobeweging schuift. Men verwijt Machno anti-semitisties gedrag en stelt dat hij daartoe door het internationale zionisme werd aangezet. Absurde verwijten. Onafhankelijke en bolsjewistiese bronnen en getuigen hebben van meet af aan aangetoond dat Machno anti-semities gedrag juist bestreed, ook binnen de Machnobeweging. (Zie ook De Vrije 6,7/1984; in verband met het geweldvraagstuk is Isaac Babels Verzameld Werk lezenswaardig).

In Machno's *Das ABC des revolutionären Anarchisten* kan men lezen hoe Machno zich anarchisme theoreties voorstelde. Nestor Machno was een anarchist van de daad en dat is goed te merken ook.

Na een deeltje over Bakoenin verscheen in de onder redactie van Ruud Uittenhout staande Anarchief-reeks een deeltje over *Peter Kropotkin*, grondlegger van het kommunisties anarchisme. Behalve een inleiding over zijn hierin vier teksten van Kropotkin opgenomen. In Kropotkins op vooruitgang gebaseerde denken zijn decentralisatie, kleinschaligheid, sociale integratie, vrije distributie en wederzijdse hulp belangrijke elementen die uit de brochure naar voren komen. Het is jammer dat geen gedeelte uit *Die Eroberung des Brotes*, een sterk op de direkte propaganda tegen kapitalisme en staat en voor de revolutie gericht boek, is opgenomen. Enkele andere, maar minder belangrijke teksten van Kropotkin zijn *Der Anarchismus, Philosophie und Ideale* en *Syndikalismus und Anarchismus.*

In één van zijn werken noemt Max Nettlau Tjerk Luitjes naast Domela Nieuwenhuis en Bart de Ligt als anarchisties auteur. De Groninger Jannes Houkes schreef een levendige biografie over hem: *Travailleur. Een politieke biografie van de Groninger anarchist Tjerk Luitjes 1884 - 1910.*

Luitjes (1867 - 1946) was één van de belangrijkste voorvechters van het socialisme in de provincie Groningen. Een fel arbeider-propagandist, die talloze arbeiders achter zich kreeg. In zijn actieve jaren was hij oprichter en uitgever van bladen zoals het vrij-kommunistiese orgaan 'De Arbeider', hield hij door het hele land redevoeringen en maakte hij op het kerstkongres van de Sociaal-Democratiese Bond in 1893 naam als indiener van de later bekend geworden motie Hoogezand-Sappemeer. Deze motie sprak zich uit tegen deelname aan de verkiezingen en dreef de wig tussen revolutionaire socialisten en parlementaire socialisten, Domela Nieuwenhuis versus Troelstra.

De biografie van Tjerk Luitjes verscheen bij de gloednieuwe uitgeverij De Arbeider. In het kader van het honderjarig bestaan van de socialistiese beweging in Groningen verschenen hier ook *Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt 1881 - 1894* en *Tussen paternalisme en zelfstandigheid. Socialisme en arbeidersbeweging op het Hogeland 1885 - 1922.* Gezamenlijk geven deze drie boeken goed weer wat er zich rond de eeuwwisseling in de socialistiese beweging afspeelde.

In *Socialisme en arbeidersbeweging in Oldambt* behandelt Piet Hoekman de gebeurtenissen rond het opkomend socialisme en de strijd van de arbeiders in het Oldambt in oostelijk Groningen. Eerst besteedt hij kort aandacht aan het gebied en de sociaal-ekonomiese achtergronden, om daarna gedetailleerd in te gaan op het prille begin van het socialisme in het Oldambt, waar Domela Nieuwenhuis het woord voerde.

Tussen paternalisme en zelfstandigheid van Bert van Houten beschrijft de moeizame ontwikkeling van het socialisme en de arbeidersbeweging in Noord-Groningen en de rol daarin van de werkliedenverenigingen. Deze verenigingen werden meestal door werkgevers gefinancierd en stonden

door hun nauwe samenwerking met de werkgevers de groei van de linkse beweging in de weg. De staking te Usquert in 1912 betekende een doorbraak omdat de moderne landarbeidersbond en de SDAP als overwinnaars uit de strijd kwam.

Van Houten trekt vergelijkingen met het Oldambt, waar het socialisme eerder van de grond kwam.

De belangrijkste oorzaken vormden het langdurige bestaan van de werklieden verenigingen, het ontbreken van regionale leidersfiguren en de betere levensomstandigheden op het Hoogland.

In de serie Politiek Veelstromenland van de stichting Burgerschapskunde verscheen een boekje van AS-redakteur Hans Ramaer over *Anarchisme*. Ramaer, een pragmaties anarchist zo blijkt, geeft hierin een beknopt overzicht van de filosofie en de geschiedenis van het anarchisme in Nederland en daarbuiten. Het hedendaagse anarchisme, stelt hij, "inspireert tot verzet tegen de bestaande samenleving en tot streven naar sociale verandering". Het geillustreerde boekje is vooral geschikt als algemene inleiding in het histories anarchisme. (NB)

Pjotr Arsjinof - Geschiedenis van de Machnobeweging. Zwarte Bibliotheek. 327 blz. f. 29,50.
Piet Hoekman - Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt. De Arbeider. 141 blz. f. 19,50.
Jannes Houkes - Travailleur. De Arbeider 193 blz. f. 19,50.
Bert van Houten - Tussen paternalisme en zelfstandigheid. De Arbeider. 131 blz. f. 19,50.
Peter Kropotkin - Die Eroberung des Brotes. LLV. 223 blz. (A-6). f. 11,--
Peter Kropotkin - Syndikalismus und Anarchismus. EMS-kopp Verlag. 16 blz. f. 1,25.
V. Litvinov - Nestor Makhno et la Question Juive. Volonté Anarchiste. f f. 8,75. Alleen verkrijgbaar bij het Fort Van Sjakoo, Jodenbreestraat 24, Amsterdam.
Nestor Machno - Das ABC des revolutionären Anarchisten. EMS-kopp Verlag. 40 blz. f. 1,75.
Max Nettlau - Die erste blütezeit der Anarchie 1886 0 1894. 474 blz. f. 37,50.
Max Nettlau - Ergänzungsband. 130 blz. f. 11,50.
Texte zut Theorie und Praxis des Anarchismus und Syndikalismus:
- 1: Arnold Roller - Die Direkten Aktion. LLV. 64 blz. f. 5,--.
- 2: Arnold Roller - Der Soziale Generalstreik. LLV. 48 blz. f. 5,40.
- 3: Rudolf de Jong - Die IAA und der Faschismus. LLV 24. f. 2,25.
- 4: Grundlagen des Syndikalismus. F. Barwich - Der kommunistische Aufbau des Syndikalismus, G. Yvetot - ABC des Syndikalismus, F. Oerter - Was wollen die Syndikalisten? en M. Tobler - Der revolutionäre Syndikalismus. LLV. 64 blz. f. 4,30.
- 5: W.L. Bernecker - Strategien der Direkten Aktion und der Gewaltanwendung im spanischen Anarchismus. LLV. 40 blz. f. 5,40.
- 6: U. Linse - Propaganda der Tat und Direkte Aktion. Zwei Formen anarchistischer Gewaltanwendung. LLV. 40 blz. f. 5,40.
- 7: Fernand Pelloutier - Der Anarchismus und die Gewerkschaften en Max Nettlau - F. Pelloutiers Platz in der Entwicklung des Syndikalismus. LLV. 40 blz. f. 5,40.
- 8: uitverkocht.
- 9: Die 'Räte' in der anarcho-syndikalistischen Diskussion. Texte von M. Nettlau, H. Drewes und A. Müller-Lehning. LLV. 40 blz. f. 5,40.
- 10: J. Hellwege - Genossenshcaftliche Tradition und die Anfänge des Anarchismus in Spanien. LLV. 48 blz. f. 5,40.
- 11: F.F. Ridley - Syndikalisme, Streik und 'Revolutionäre Aktion' in Frankreich. LLV. 20 blz. f. 400,--.

- 12: Helmut Rüdiger - Konstruktive Zukunftsaufgaben des Syndikalismus und andere Tecte.. LLV. 24 blz. f. 4,-
- 13: Peter Kropotkin - Der Anarchismus, Philosiphie und Ideale. LLV. 48 blz. f. 5,40.
Alle twaalf beschikbare deeltjes te samen kosten f. 51,50 (i.p.v. f. 57,35).
Ruud Uittenhout (red.) - Michael Bakoenin. Pamflet. 52 blz. f. 5,50.
Ruud Uittenhout (red.) - Peter Kropotkin. Pamflet. 44 blz. f. 5,50.
Hans Ramaer - Anarchisme. St. Burgerschapskunde Leiden. 56 blz. f. 5,-.

Verkrijgbaar in de linkse boekhandel of rechtstreeks bij DZB-Literatuurverspreiding, Postbus 5300, 2000 GH Haarlem. Bij bestellingen onder de f. 10,-- wordt f. 2,- extra voor porto in rekening gebracht.

ANARCHISTIESE PERS IN NEDERLAND

Met *Bevrijding* behoort *Grondslagen* tot de beste anarchistiese tijdschriften die ooit in Nederland zijn uitgegeven. Maar méér nog dan Bevrijding het blad was van Bart de Ligt was Grondslagen het werk van Arthur Lehning. Officiëel was het een uitgave van het syndikalistiese NSV. Het verscheen in een oplage van enkele honderden exemplaren vanaf 1932, maar de uitgave moest in 1935 gestaakt worden wegens exploitatietekorten.
Het theoretiese tijdschrift Grondslagen staat centraal in een als geheel lezenswaardige doktoraalskriptie, die de Belg Philippe Wittenbergh over de anarchistiese pers in Nederland tussen de wereldoorlogen schreef. En dat leidt al direkt tot de vraag waarom Grondslagen als 'ideaaltype' is gekozen, want er kan veel van gezegd worden, maar niet dat Grondslagen representatief was voor de anarchistiese pers in die periode. Daarvoor was het te 'intellektualisties', te eenzijdig gericht op theorievorming en historie van het anarchistiese denken, en ook te sterk gericht op ontwikkelingen in het buitenland (met name Spanje).
Ook de analyse van het blad lijkt mij (gezien vanuit de invalshoek van de pers- en kommunikatie-wetenschappen die Wittenbergh kiest) wat magertjes. Bij mijn weten kan een inhoudsanalyse méér opleveren dan geturf met vierkante centimeters tekst en juist in dat opzicht wordt de lezer, die kan beschikken over de door Evert van der Tuin verzorgde heruitgave van het blad (AU 1978), niet veel wijzer.
Wat deze skriptie vooral interessant doet zijn, is het laatste hoofdstuk ervan, waarin ingegaan wordt op de anarchistiese pers als onderdeel van de alternatieve pers. Helaas gaat Wittenbergh op dat facet niet zo diep in. Maar misschien ziet hij nog eens kans om daaraan uitgebreider aandacht te schenken in het nieuwe tijdschrift *Perspectief*. waarvan hij met onder meer Francis Faes de redaktie vormt. (HR)

Philippe Wittenbergh, Grondslagen, theoretisch tijdschrift van het Nederlandse Syndicalistisch Vakverbond (NSV) 1932 - 1935. Situering in het kader van de anarchistiese pers in Nederland in de jaren 1920 - 1940. Gent 1985 (dokt. skriptie). Te bestellen bij de schrijver (Posteernestraat 32, 9000 Gent).
Perspectief. Driemaandelijks orgaan van de Libertaire Studiegroep Gent. Jaarabonnement 200 fr. Red. Wasstraat 14, 9000 Gent.

STAAT EN MYTHE

Hoe en waarop beoordeel je een tekst? Vele mogelijkheden zijn er. Het kan

het informatienivo zijn waarop acht wordt geslagen, en of de systematiek en logiese konsistentie van het betoog. De aanstekelijkheid van de verkondigde mening of de gestelde vragen kunnen bekeken en gewogen worden. Een recept voor een beoordeling is niet te geven. Meet ik het boekje met de prikkelende titel *Staat en Mythe*, van de jurist A. Klein op de genoemde punten, dan blijft het onder de maat. En dat is jammer want Klein (geboren 1907) kan het zich permitteren onder die titel een boekje over de staat open te doen. Hij hoeft niet meer bang te zijn voor zijn karrière want die heeft hij immers gemaakt. Hij begon als burgemeester van een kleine gemeente, waar hij tevens gemeentesekretaris was. Nadien werd hij burgemeester van een grotere plaats, om vervolgens ook, tot 1971, buitengewoon hoogleraar in de bestuurswetenschap te worden. Menig anarchist zal mij nu zeggen: "Ja, wat wil je met zo'n levensloop. Soms een krities boekje over de staat leveren?"

Klein biedt een boekje aan dat een ontkennend antwoord op die vraag oplevert. Dat niet alleen. Het heeft er alle schijn van dat het materiaal ervoor tien tot vijftien jaar in de la heeft gelegen. Daardoor lijkt het af en toe alsof de tijd heeft stil gestaan. Hij komt bijvoorbeeld met cijfers uit 1974 aan (van het Sociaal en Cultureel Planburo) om iets over de tevredenheid van mensen op te merken. Uberhaupt is de wijze van betogen er een die niet veel verder reikt dat het maken van een grote hoeveelheid opmerkingen over het onderwerp zonder dat er - althans voor mij - een duidelijke lijn in het betoog is te ontdekken.

Zoals de titel aangeeft spreekt Klein over staat en mythe. In een hoofdstuk over de oorsprong van de staat merkt hij het volgende op. "Waar een staat zonder nauwkeurig omgrensd grondgebied ondenkbaar is, dient in dit verband ook nog te worden gewezen op het zogenaamde territoriumgedrag bij dieren". Maar het vergelijken van iets dat histories bepaald is (de grens van een staat) met het gedrag van dieren slaat toch op niets. In het hoofdstuk met dezelfde titel als het boekje gaat Klein nader aangeven wat onder mythe te verstaan. Daarvoor zal hij, zoals hij zegt, dieper ingaan op "het wezen van de mythe". "Wat is een mythe eigenlijk?", vraagt hij zich af. Een dergelijke vraagstelling is gemeenlijk de aankondiging voor een poging tot nauwkeurige omschrijving van het objekt. En wat doet Klein dus ... In navolging van een auteur, zo zegt hij, kiest hij voor "een vrij ruime interpretatie". Kijk, van tweeën een, of je schouwt het wezen van iets en je vertelt 'wat het eigenlijk is' - zoals je aankondigt -, of je komt met een ruime interpretatie. Daarbij ga ik overigens niet in op het methodies-problematiese van zo'n vraagstelling zelf. Kort en bondig, het boekje staat bol van zaken die kant nog wal raken en opmerkingen waarvan er dertien in een dozijn gaan. (ThH)

A. Klein, Staat en mythe. Deventer 1985. f. 20,–.

HERINNERINGEN VAN ANTON CONSTANDSE

In zijn laatste levensperiode heeft Anton Constandse een groot aantal essaybundels gepubliceerd. Ik noem: *Eros - de waan der zinnen, Het weerbarstige woord, Het soevereine ik, Anarchisme, inspiratie tot vrijheid.* De boeken bevatten opstellen die hij eerder had gepubliceerd, soms bewerkingen van werk uit zijn vooroorlogse periode. Bij elkaar geven zij een goed overzicht van Anton's eigen intellektuele leven en van de personen, ideeën en stromingen die aan zijn vorming bijdroegen.

Hij schreef ook een aantal verhalen

en overzichten over zijn eigen leven: in het Constandse-nummer van De AS (nr. 39/40 mei/augustus 1979), in De Gids, dat ter gelegenheid van zijn 70e en van zijn 80e met bijzondere nummers uitkwam, in het maandblad De Vrije Gedachte bij zijn 85e verjaardag, de inleiding bij zijn boek *De Alarmisten* en elders. Laurens van Krevelen van uitgeverij Meulenhoff heeft thans een groot aantal van alle stukken (of fragmenten eruit) gebundeld en zo met *De bron waaruit ik gedronken heb*, de essaybundel afgesloten met autobiografiese stukken die het beeld van de zo veelzijdige vrijdenker en libertair die Anton Constandse was, aanvullen.
Het boek, verdeeld in vijftien hoofdstukken, opent met herinneringen aan zijn jeugd in Brouwershaven en eindigt met een beschouwing over de dood uit 1978, waarbij hij het sterven van zijn moeder tot uitgangspunt neemt. Verder zijn er stukken over zijn vooroorlogse anarchistiese periode rond Alarm en De Vrije Arbeider ; zijn atheïsme en het blad De Nieuwe Cultuur; zijn verblijf in de gevangenis in 1927· een weerzien met Barcelona uit 1961, met terugblikken aan die stad in 1937 tijdens de Spaanse burgeroorlog; de tijd die hij als gijzelaar in Buchenwald en St. Michielsgestel doorbracht, (1940 tot 1944) en zijn werk na 1945. Aangezien het boek uit veel verspreide artikelen is samengesteld is het onvermijdelijk dat men enerzijds dezelfde gebeurtenissen soms op meer dan één plek tegenkomt en anderzijds fragmenten geschrapt moesten worden uit artikelen, die in hun oorspronkelijke vorm een gaaf en afgerond geheel vormden.
Een gesprek ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag met Theo Stibbe, gepubliceerd in De Gids 1979, 6/7 sloot Constandse af met de opmerking: "Naar mijn mening zijn personen minder belangrijk dan ideeën".
Constandse is in zijn herinneringsstukken trouw gebleven aan deze uitspraak. De titel van het boek dekt de inhoud nauwkeurig. De nadruk ligt op de ideeënwereld en de verspreiding ervan.
Toch is het jammer dat personen en gebeurtenissen niet centraler staan, niet meer "van nabij" zijn beschreven. De fragmenten, waarin dat wél het geval is - met name de gevangenis, Barcelona en de konsentratiekampervaringen - krijgen er direkt een dimensie bij en zijn de indringende gedeelten van het boek. Graag had ik gezien dat Constandse ook zo geschreven had over belevenissen, mensen, ontmoetingen en indrukken uit zijn rijke leven als propagandist.
In de levensherinneringen van Harmen van Houten, besproken in het vorige nummer van De AS, komt Anton Constandse enkele malen ter sprake en men krijgt dan een veel levender beeld van de persoon en zijn plaats in de libertaire beweging. In dit opzicht leed Constandse aan de tekortkomingen van zijn kwaliteiten. En die kwaliteit was zijn grote persoonlijke bescheidenheid. (RdJ)

Anton Constandse, De bron waaruit ik gedronken heb. Herinneringen van een vrijdenker. Amsterdam 1985. f. 24,50.

PRIJS *f. 5,50*